

บทที่ 2

การศึกษากฎหมายตามแบบจารีตของไทย

การที่สังคมศักดินาไทยได้รับการหล่อหลอมมาจากความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก ซึ่ง พุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ได้กลายมาเป็นความเชื่อที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นแกนหลักของ สังคมศักดินา ดังนั้นการจัดระเบียบ และควบคุมคนในสังคมศักดินาจึงอยู่ภายใต้กรอบของ ความเชื่อดังกล่าวด้วย ในขณะที่ความเชื่อดั้งเดิมของไทยคือการนับถือผีบรรพบุรุษนั้นยังคงมี อิทธิพลต่อการจัดระเบียบ และควบคุมสังคมในระดับหมู่บ้านอยู่ จึงส่งผลให้ความเชื่อทาง พุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ภายใต้การนำของผู้สำเร็จต้องปรับความเชื่อหลักทั้งสอง นั้นให้เข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของไทยอันเป็นไปตามลักษณะเด่นของแต่ละศาสนาที่ปรากฏอยู่ ในหลักคำสอนของทั้งสองศาสนา

เมื่อสังคมศักดินาไทยได้รับการจัดรูปแบบมาจากความเชื่อทั้งของพุทธศาสนา และ ศาสนาพราหมณ์แล้ว การจัดการศึกษากฎหมายเพื่อให้การจัดระเบียบ และควบคุมสังคม (โดยที่กฎหมายก็ถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของหลักความเชื่อทางศาสนาด้วย) บังเกิดขึ้นเป็น ปรกติธรรมดา จึงจำต้องอยู่ภายใต้ความเชื่อทางศาสนาอันเป็นแนวคิดหลักของสังคมศักดินาไทย ด้วย จากการที่พุทธศาสนามีคำสอนในเรื่องที่เกี่ยวกับการแบ่งชนชั้นของบุคคลตามความ บริสุทธิ์ของจิตใจ มีผลให้ชนชั้นสูงซึ่งได้รับการอธิบายว่าเป็นผู้ที่สามารถเข้าใจหลักธรรม ชันสูงที่สุดทางศาสนาได้มากกว่าชนชั้นล่างได้กลายมาเป็นผู้ผูกขาดการศึกษากฎหมาย ซึ่งการ ศึกษากฎหมายดังกล่าวก็มีขึ้นเพื่อการเรียนรู้ถึงสิทธิพิเศษของชนชั้นของตนเป็นประการสำคัญ มากกว่าที่จะเรียนรู้เพื่อการตัดสินใจคดีความ ซึ่งการเรียนรู้เพื่อการใช้กฎหมายในการตัดสิน คดีความกลับเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ผู้มีตำแหน่งเป็นลูกขุน ณ ศาลหลวงมากกว่าขุนนาง ใน ส่วนของขุนนางผู้มีหน้าที่เป็นผู้พิพากษาจึงย่อมไม่มีความรู้ทางกฎหมายได้เทียบเท่ากับพราหมณ์ จากการที่กฎหมายแบบจารีตที่เรียกว่า "พระธรรมศาสตร์" นั้น เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ทาง ศาสนาพราหมณ์ ฉะนั้นพราหมณ์จึงย่อมมีความเชี่ยวชาญทางกฎหมายที่มากกว่า ส่วนการใช้ ประโยชน์จากความรู้อันมีอยู่ทางกฎหมายของขุนนางที่มีหน้าที่ด้านการพิจารณาคดีนั้นจะมีขึ้น เพื่อ ประโยชน์ด้านการปกครองตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์มากกว่าการตัดสินใจคดีเพื่ออำนวย ความยุติธรรมให้เกิดแก่คู่กรณีอย่างแท้จริง ซึ่งจะได้กล่าวถึงในประเด็นต่อไป

2.1 ความสำคัญของกฎหมายแบบจารีตต่อสังคมศักดินาไทย

2.1.1 ที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายแบบจารีตของไทย

ความหมายของคำว่า "กฎหมาย" ตามที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า กฎหมายคือ กฎที่สถาบันหรือผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐตรา ขึ้น หรือที่เกิดขึ้นจากจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ในการบริหารประเทศ เพื่อ ใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตาม หรือเพื่อกำหนดระเบียบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือ

ระหว่างบุคคลกับรัฐ¹ โดยวิชานิติปรัชญาได้กล่าวถึงที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายตามแนวคิด ซึ่งเป็นไปตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมโลกดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายธรรมชาติ (Lex Naturalis) หรือ กฎหมายนิรันดร (Lex Aeterna) มีแนวคิดที่อธิบายถึงที่มาของอำนาจสูงสุดในการตรากฎหมายผ่านการให้คำจำกัดความคำว่า "กฎหมาย" ไว้ว่าคือ "แผนการปกครองขององค์ผู้ปกครองใหญ่" หรือก็คือแผนของพระเจ้า เป็นเหตุผลและปัญญาอันศักดิ์สิทธิ์ที่กำกับความเคลื่อนไหวและการกระทำทั้งปวงในจักรวาล สรรพสิ่งที่ดำเนินไปภายใต้ลิขิตอันศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้านั้นล้วนอยู่ภายใต้บังคับ และกำกับของกฎหมายนิรันดร อันกฎหมายนิรันดรนี้มีแต่พระเจ้าเท่านั้นที่รู้โดยบริบูรณ์ กฎหมายนิรันดรจึงเป็นสิ่งที่มิสามารถหาทางสติปัญญา ไม่ใช่เป็นเรื่องอำเภอใจ (Will) ของมนุษย์ที่จะเป็นผู้กำหนด² และเป็นถือหลักสากลในการออกกฎหมายของมนุษย์
2. แนวความคิดของสำนักกฎหมายบ้านเมืองอธิบายว่าอำนาจสูงสุดในการออกกฎหมาย คือ "รัฐ" โดยกฎหมายนั้นเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นด้วยความจงใจของรัฐ (Deliberately Made)³ รัฐย่อมมีอำนาจบัญญัติกฎหมายได้โดยปราศจากข้อจำกัด ในส่วนที่เกี่ยวกับความชอบธรรมของการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐนั้นจะอยู่ที่อำนาจอธิปไตย ซึ่งเป็นอำนาจที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระในการปกครองประเทศโดยปราศจากการแทรกแซงจากอำนาจใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็สิ่งใดก็ตาม แล้วแต่ว่าสังคมนั้นจะยอมให้อำนาจอธิปไตยนั้นคงอยู่ที่รัฐ หรือประชาชน โดยอาจสรุปถึงอำนาจในการออกกฎหมายตามแนวคิดนี้ว่า เป็นคำสั่งอันถือเป็นเด็ดขาดของผู้กุมอำนาจรัฐนั่นเอง

กฎหมายของไทยที่ใช้เป็นหลักในการบริหารประเทศในอดีตคือ กฎหมายตราสามดวง ได้อ้างถึงที่มาของกฎหมายตามที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมศาสตร์ว่ามาจากรามัญประเทศ หรือ มอญในนามของ "ธรรมลัทธิ" หรือ "มนุธรรมลัทธิ" โดยในธรรมลัทธิของมอญนี้ผู้ประพันธ์ซึ่งอาจเป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนาได้ตัดบทบัญญัติทุกเรื่องในประมวลกฎหมายฮินดูในส่วน---ที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ หรือประเพณีที่เกี่ยวกับพราหมณ์ออก และนำเอาแนวความคิดตามหลักของพุทธศาสนามาบรรจุไว้แทน แต่ในการประพันธ์ หรือการร่างกฎหมายนี้ ผู้ประพันธ์หรือผู้ร่างได้เจาะจงให้เป็นกฎหมายสำหรับบังคับใช้กับชาวราแอสโดยตรง มิได้พยายามที่จะนำเอาพระไตรปิฎกอันศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Scriptures) มาบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมาย⁴ เพื่อบังคับให้ชาวราแอสต้องปฏิบัติตามแต่อย่างใด ดังนั้นธรรมลัทธิจึงเป็นประมวลกฎหมาย-

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2538), หน้า 3-4.

² ปรีดี เกษมทรัพย์, นิติปรัชญา, (กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2531), หน้า 151.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 254-255.

⁴ "พระธรรมสาตรา" กฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 4.

⁵ วิระดา สมสวัสดิ์, "วิวัฒนาการแนวความคิดของกฎหมายในพม่าและสยาม" มองกฎหมาย, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), หน้า 41-42.

แห่ง หรือประมวลกฎหมายของชาวอาวอย่างสมบูรณ์ การบัญญัติข้อกฎหมายยึดหลักความสำคัญอยู่ที่ศีลธรรมตามหลักพุทธศาสนา จากสิ่งนี้ทำให้ธรรมลัทธิของมอญมีที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายจากรัฐ โดยยึดหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นหลักในการร่างกฎหมาย ธรรมลัทธิได้ระบุดังที่มาจากกฎระเบียบต่างๆ ที่บัญญัติเอาไว้ว่า

"พระราชามหาสมมติราชทรงปกครองโลกโดยยุติธรรม พระราชาทรงมีอำมาตย์ผู้เรื่องปัญญานามมนุษย์ เชี่ยวชาญในกฎหมาย มนุษย์ปรารถนาให้มนุษย์ทั้งปวงมีความสวัสดิ และได้รับพระราชทานพระราชวโรกาสจากพระราชามหาสมมติให้ขึ้นไปยังสวรรค์ และได้ไปถึงกำแพงจักรวาล ณ ที่นั่นท่านได้เห็นอักษรตัวขนาดเท่าโคอันโตเต็มที จึงจดจำข้อความเหล่านั้น กลับมาทูลพระราชามหาสมมติจนสิ้นทุกประการ"⁶

ฉะนั้นแม้ธรรมลัทธิจะยึดหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นแนวทาง ซึ่งมนุษย์สามารถเข้าถึงความดี และความถูกต้องยุติธรรมได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนแล้ว ก็ยังถือว่ามีกฎระเบียบสูงสุดที่นำเอามาจากกำแพงจักรวาลเป็นธรรมอันศักดิ์สิทธิ์สำหรับการบัญญัติ--กฎหมายในมาตราต่าง ๆ ในธรรมลัทธิของมอญด้วย สิ่งนี้เองที่ถือเป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่กฎหมายแบบจารีตของไทยจำต้องอ้างอิงถึง เพื่อการสร้างความน่าเชื่อถือของกฎหมายแบบจารีตของไทย และจะไม่มี การลบล้างความศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับมาในสิ่งที่บันทึกอยู่ในพระธรรมศาสตร์ของไทย ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดแนวคิดของความเป็นสากล หรือลักษณะของการเป็นกฎหมายนี้รันตร และมีความคล้ายคลึงกับที่ปรากฏอยู่ในธรรมลัทธิของมอญตามที่พระธรรมศาสตร์ของไทยระบุดังที่มาจากอำนาจในการออกกฎหมายว่า

"มะโนสารฤทธิ มีความวิตกที่จะให้พระมหากษัตริย์เจ้ากอปรด้วยทศนิจราชธรรม ๑๐ ประการจึงเหาะไปยังกำแพงจักรวาล เห็นบาฬีคำภีร์พระธรรมสาตราอันคัมภีร์ภาพเป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ในกำแพงจักรวาล มีประติมณฑลที่เท่ากายคชสาร มะโนสารฤทธิจึงกำหนดบาฬีนั้นแม่นยำจำได้ แล้วกลับมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมสาตรา"⁷

สิ่งที่ เป็นต้นแบบของการระบุดังที่มาจากกฎหมายธรรมลัทธิของมอญ และกฎหมายแบบจารีตของไทยคือ การกล่าวถึงผู้ที่นำเอากฎหมายจากกำแพงจักรวาลลงมาให้กับพระมหากษัตริย์ในเมืองมนุษย์ ซึ่งในกฎหมายของอินเดียโบราณอ้างว่า พระมนูเป็นผู้บัญญัติกฎระเบียบต่างๆ ให้กับชาวอินเดียเพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติในนามของ "มานวธรรมศาสตร์" หรือ "มนุส്മฤติ" โดยเพราะเหตุที่พระมนูเป็นผู้ปกครองคนแรกของมนุษย์ ทำให้นักปราชญ์อินเดียถือว่าหนังสือเล่มนี้พระมนู เป็นผู้แต่ง ซึ่งจากการที่หนังสือเล่มนี้ยกย่องวรรณะพราหมณ์มากผู้แต่งจึงน่าจะ

⁶ ปรีชา ช่างขวัญยืน, "คัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ฉบับของพระเจ้าวคร" รัฐศาสตร์สาร ฉบับพิเศษ, 12-13 (2529-2530) : 254-255

⁷ "พระธรรมสาตรา" กฎหมายตราสามดวง หน้า 8

* พระมนูเป็นพระเจ้าผู้สร้างมนุษยชาติและปกครองโลก ภายหลังจากการสร้างโลกของพระพรหม พระมนูมี 14 องค์ องค์แรกคือพระสวามิภักดิ์ พระมนูองค์นี้ตามคติพราหมณ์ถือกันว่าเป็นผู้ทรงออกกฎหมาย

เป็นคนในวรรณะพราหมณ์^{๑๐} และเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศให้กับวรรณะที่มีหน้าที่ดังกล่าวคือ วรรณะกษัตริย์ ดังนั้น "สัมฤติโดยขัดแย้งกับคำของพระมนยอมมิใช้ไม่ได้"^{๑๑} กษัตริย์จึงไม่อาจใช้อำนาจใดๆ ในการเปลี่ยนแปลง หรือแก้ไขระเบียบ-กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ปรากฏในพระธรรมศาสตร์นี้ได้ แม้ในธรรมลัทธิของมอญยังได้กำหนดให้พระราชามหาสมมติต้องทรงยอมรับธรรมลัทธิจากพระมน โดยพระนามพระราชามหาสมมติ นั้นหากแปลความหมายออกมาโดยเน้นตรงไปที่คำว่า "สมมติ" จะมีความหมายว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่มีการยอมรับด้วยการตกลงกันเองโดยปริยาย และไม่มีการคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง^{๑๒} ดังนั้นคำว่าพระราชามหาสมมติจึงตรงกับความหมายที่ว่า เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ที่ยอมรับให้มีขึ้นเอง โดยไม่มีการคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง ซึ่งแนวความคิดเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในอัคคัญสูตร ซึ่งเป็นคำสอนที่ว่าด้วยกำเนิดแห่งรัฐของพุทธศาสนาที่กล่าวว่า มนุษย์เป็นผู้มากไปด้วยต้นหา และมีความยึดมั่นถือมั่น หรืออุปาทาน ทำให้เกิดการแก่งแย่งทรัพย์สินส่วนตัวของผู้อื่น^{๑๓} ฉะนั้นเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมจึงจำเป็นต้องหาผู้ที่มาสร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมด้วยการสมมติบุคคลหนึ่งขึ้นให้มีหน้าที่ว่ากล่าว และลงโทษเพื่อสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมให้ได้ โดยบุคคลผู้นั้นจะอยู่ในฐานะ "ราชา" เพราะทำให้เกิดความสงบ เป็น "กษัตริย์" เพราะเป็นหัวหน้าดูแลเขตที่กำกับ และผู้นั้นจะดำรงความเป็น "มหาชนสมมติ"^{๑๔} เนื่องจากเป็นที่ยอมรับจากคนส่วนใหญ่ในสังคม การที่ธรรมลัทธิของมอญระบุว่าหลักกฎหมายของตนนั้น พระมนซึ่งเป็นเทพเจ้าในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์เป็นผู้มอบธรรมลัทธิ หรือหลักกฎหมายให้แก่พระราชามหาสมมติ จึงเป็นการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่การบังคับใช้กฎหมายในสังคมของตน และสิ่งนี้ก็อาจอธิบายได้ว่าพระราชามหาสมมติที่ปรากฏในธรรมลัทธิของมอญนั้นเป็นเพียงสัญลักษณ์ของพระมหา-กษัตริย์ผู้ทรงเป็นธรรมราชาของมอญนั่นเอง ส่วนพระมนก็จะหมายถึงอำนาจอันยิ่งใหญ่ที่อยู่เหนือการเข้าถึงของมนุษย์ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ การที่กฎหมายแบบจารีตของไทยอ้างว่าได้รับพระธรรมศาสตร์มาจากมอญนั้นจึงเจตนาที่จะสืบทอดอำนาจความศักดิ์สิทธิ์นี้เพื่อการบังคับใช้กับสังคมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ความแตกต่างของหลักความเชื่อทางพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละศาสนาก็เป็นตัวกำหนดการอธิบายถึงที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายแบบจารีตของไทยด้วย การที่ความเชื่อตามหลักธรรมในพุทธศาสนาเน้นในเรื่องศีลธรรม และ

^{๑๐} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ระบบราชการเมืองในมานวธรรมศาสตร์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 4.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

^{๑๒} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 798.

^{๑๓} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 21.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

จริยธรรม มีอุดมการณ์และแนวคิดสำคัญ ทางศีลธรรมและจิตวิญญาณ โดยมีอุดมคติสูงสุดของการปฏิบัติตามหลักธรรมที่การบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพที่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ทำให้หลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นตัวการในการสร้างความชอบธรรมของการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐในการออกกฎหมาย และใช้เป็นตัวการสร้างความสัมพันธ์ที่ตระหว่งผู้ก่อกำเนิดรัฐ และประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครอง การสร้างความสัมพันธ์ที่ต้นนี้ได้แสดงออกมาผ่านการบัญญัติข้อกฎหมายในการควบคุม และจัดระเบียบสังคมภายใต้การปกครองตามระบอบศักดินาด้วย ที่เห็นได้ชัดคือ เช่นในบทบัญญัติที่ปรากฏอยู่ในกฎมนเฑียรบาลที่ว่า

"อนึ่งทรงพระโอรสแก่ผู้ใด แลตรัสเรียกพระแสงอย่าให้เจ้าพนักงานอื่น ถ้ายืนโทษถึงตาย"¹³

จากบทบัญญัติในข้อนี้ เป็นการกำหนดให้มีการควบคุมการใช้อำนาจของผู้ถือครองอำนาจรัฐให้อยู่ภายใต้กรอบของหลักธรรมในพุทธศาสนาในส่วนที่กล่าวถึงธรรมะสำหรับผู้ปกครองหรือผู้ที่มีมหาชนสมมติให้เป็นผู้ควบคุมกิเลส และตัดหาของมนุษย์ให้อยู่ในระเบียบกฎหมาย ซึ่งตามหลักธรรมในพุทธศาสนาก็ได้กำหนดให้ทศศีลราชธรรม 10 ประการและจักรวัตติวัตร 12¹⁴ ประการเป็นหลักปฏิบัติของผู้นำรัฐ จากบทบัญญัติข้อนี้แสดงให้เห็นถึงการออกระเบียบกฎหมายที่ประสงค์ให้มีความสอดคล้องไปกับหลักทศศีลราชธรรมในหัวข้ออภัยกิจ ซึ่งเป็นการสั่งสอนให้ผู้นำรัฐต้องรู้จักระงับความโกรธ เมื่อทรงพิโรธ หรือโกรธผู้ใดแล้วก็กำหนดให้เจ้าพนักงานต้องไม่ยื่นพระแสงให้แก่พระมหากษัตริย์เป็นอันขาด โดยกำหนดโทษสำหรับผู้ละเมิดไว้ถึงขั้นประหารชีวิต แม้ในกฎมนเฑียรบาลได้ออกข้อบัญญัติให้ควบคุมการปฏิบัติราชการของผู้นำรัฐให้อยู่ในระเบียบประเพณี ซึ่งมีหลักคำสอนทางศาสนาเป็นกรอบปฏิบัติในลักษณะของคำตักเตือนแล้วก็ตาม แต่หากพระมหากษัตริย์ไม่ทรงเปลี่ยนพระทัยยังทรงยืนยันที่จะไม่ทรงปฏิบัติตามคำตักเตือน ก็จำต้องยอมให้ไปไปตามพระราชประสงค์นั้น ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงการที่ผู้นำรัฐศักดินาไทยมีอิสระในระดับหนึ่งที่จะปฏิบัติกิจการใดๆ ที่อยู่นอกเหนือประเพณีและความยุติธรรมตามที่กำหนดไว้ในพระธรรมศาสตร์ได้ ตรงประเด็นนี้จึงอาจพิจารณาได้ว่าความหมายของคำว่า "ยุติธรรม" ที่ปรากฏอยู่ในสังคมศักดินาไทยนั้น ไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับ "กฎหมายประเพณี" เสมอไป ดังข้อบัญญัติที่ว่า

"อนึ่งพระเจ้าอยู่หัว ดำรัสตรัสด้วยกิจราชการคดีถ้อยความประการใดๆ ต้องกฎหมายประเพณีเป็นยุติธรรมแล้วให้กระทำตาม ถ้าหมิ่นชอบจงอาจพิทลทัตทานครั้ง 1-2-3 ครั้ง ถ้าหมิ่นให้ถึงดัวอย่าเพ้อล้งไปให้ทลในที่ระโหถาน ถ้าหมิ่นจึงให้กระทำตาม ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตามพระอาการดังนี้ ท่านว่าผู้นั้นเลมิตพระราชอาชญา"¹⁵

ส่วนความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ต่อการอธิบายถึงที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายแบบจารีตของไทยตามลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของหลักความเชื่อทางศาสนานั้นศาสนา

¹³ "กฎมนเฑียรบาล" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 56.

¹⁴ สมบัติ จันทรวงศ์ และชยันต์ สมทวนิช, ความคิดทางการเมืองไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 62.

¹⁵ "กฎมนเฑียรบาล" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 55.

พราหมณ์จะเน้นอุดมการณ์ของการส่งเสริมการมีชีวิตในโลก (World-affirmation) มิใช่ปฏิเสธโลก (World-denial) หรือเหนือโลก (World-transcendence)¹⁶ ดังที่ปรากฏอยู่ในหลักความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ระบุดังสูงสุดของการปฏิบัติตามความเชื่อในพุทธศาสนาอยู่ที่การบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพของการอยู่เหนือการยึดติดกับสภาวะที่เป็นอยู่ทางโลกที่พุทธศาสนาสอนว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง โดยพิธีกรรมต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์ เช่น การบูชาผู้จะมีจดมุ่งหมายเพื่อให้เจ้าภาพผู้ประกอบพิธีบรรลุถึงสวรรค์ชั้นฟ้าในภพหน้า ด้วยการดำเนินชีวิตที่อดมไปด้วยความมั่งคั่งเพียงพร้อมไปด้วยทายาท ธนสารสมบัติ และเกียรติยศชื่อเสียง¹⁷ แม้พราหมณ์ซึ่งเป็นนักบวชในศาสนา ศาสนาพราหมณ์ก็มีคำสอนโดยจะเน้นไปที่ว่า "พราหมณ์ต้องเป็นผู้ครองเรือน (คฤหัสถ์) เพียงพร้อมไปด้วยภรรยา ลูกหลาน และสัตว์เลี้ยง"¹⁸ โดยที่คำสอนสำหรับนักบวชในพุทธศาสนา กลับเน้นไปที่ความเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติตามที่กำหนดไว้ในพระวินัยปิฎกให้พระภิกษุต้องยึดหลักภิกขาจารหาเลี้ยงชีพด้วยการ-- เทียวขออาหาร ปราศจากการสะสมทรัพย์ทางวัตถุใด ๆ ทั้งสิ้น ปลีกตนเองออกจากความเป็นไปทางโลก และมุ่งแสวงหาความหลุดพ้นเพื่อการสั่งสอนให้ฆราวาสทำความดีเพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมอย่างปกติสุข

จากหลักความเชื่อที่มีประเด็นหลักแตกต่างกันของพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์จึงทำให้การอธิบายถึงที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายของผู้นำรัฐ ตลอดจนการใช้อำนาจทางการเมืองของผู้นำรัฐนั้น มีลักษณะที่ไม่ซ้ำซ้อน แต่ก็ไม่ขัดแย้งกันเนื่องจากศาสนาพราหมณ์ก็ยอมรับการคงอยู่ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดาของพุทธศาสนาว่าทรงเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ ด้วยการที่พุทธศาสนามีหลักสำคัญอยู่ที่การเทศนาอบรมสั่งสอน ดังนั้นพุทธศาสนาจึงถูกนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรม และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำรัฐและผู้ยึดถือปกครอง เช่น กรณีของการสร้างพระแท่นมณีคศิลาบาตรเพื่อการเทศนาสั่งสอนไพร่ฟ้าของพ่อขุนรามคำแหง เป็นต้น ส่วนศาสนาพราหมณ์จะถูกนำมาใช้ในส่วนหนึ่งของพิธีกรรมเพื่อสร้างภาพลักษณ์อันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ หรือผู้นำรัฐในระบอบศักดินาของไทย เช่น การกล่าวถึงพิธีอินทราวินัยซึ่งให้เป็นกฎระเบียบอยู่ในกฎหมายเทียรบาลว่ามีการเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ โดยจะมีการสร้างภูเขาพระสุเมรุและภูเขารอบ ๆ ประดับด้วยฉัตรทอง เงิน นาค สร้างรูปสัตว์หิมพานต์ และเทวดาองค์สำคัญๆ เช่น พระอิศวร พระอสูร พระอินทร์ และพระนารายณ์ มีพญานาค 7 เศียรพันรอบเขาพระสุเมรุ มีผู้แต่งเป็นอสุรชกนาคทางหัว และแต่งเป็นเทวดาชกนาคทางหาง¹⁹ ซึ่งเป็นการจำลองถึงพิธีการ

¹⁶ ลาล มณี โชคดี, พราหมณ์ พุทธ ฮินดู แปล และเรียบเรียงโดย กรุณา กุศลาลัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผง, 2536), หน้า 42.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

¹⁹ นิยะดา สาริกภูติ, "กฎมนเทียรบาลในกฎหมายตราสามดวง" วารสารอักษรศาสตร์ 9(2518) : 39

กวนเกษียรสมุทร หรือทะเลน้ำนมเพื่อทำน้ำอมฤตตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และการแสดงในพิธีอินทราภิเษกนี้จะมีจุดมุ่งหมายหลักตรงที่ขนนางชั้นผู้ใหญ่จะเข้าเฝ้าถวายพระพรพระมหากษัตริย์ และจะมีการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแสดงความจงรักภักดีโดยใช้น้ำที่สมมติว่าเป็นน้ำอมฤตนั้น พระราชพิธีอินทราภิเษกเป็นพิธีอภิเษก คือแต่งตั้งหรือยกฐานะพระมหากษัตริย์ให้มีบุญญาบารมี และสิทธิศักดิ์อำนาจสามารถพิทักษ์แผ่นดินและปวงชนได้ประดุจดังองค์อินทร์-ทวารักราช ผู้เป็นใหญ่แห่งจักรวาล สามารถนำกำลังอำนาจจากปวงเทพมารวมกันปราบปรามภัยพิบัติในกาลกลียุคได้²⁰ อีกทั้งยังเป็นการแสดงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ให้อยู่เหนือพระมหากษัตริย์ทั้งหลาย โดยเฉพาะกับพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ซึ่งพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่นี้อาจได้อำนาจมาด้วยการก่อการกบฏในทัศนะของกลุ่มผู้ถือครองอำนาจรัฐเดิม เป็นการสร้างภาพลักษณ์ของการเป็นเทวราชาตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์โดยใช้การประกอบพิธีกรรมเป็นสื่อ

การเกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่นของชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน ซึ่งมีการนับถือผีร่วมกันของคนในหมู่บ้านตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน หรือผู้อยู่ใต้ปกครองที่ยังคงความเชื่อไว้มาก่อนการเข้ามาของพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ การนับถือผีร่วมกันของคนในหมู่บ้านได้กลายมาเป็นจุดศูนย์รวมทางจิตใจของคนในระดับหมู่บ้าน²¹ รวมทั้งกำหนดระเบียบการปฏิบัติตนของคนในหมู่บ้านนั้นด้วยมิให้ทำผิดกฎระเบียบที่สมาชิกในหมู่บ้านนั้นกำหนดขึ้น โดยจะอ้างผีที่เป็นศูนย์รวมทางจิตใจนั้นเป็นหลัก ชาวบ้านยังต้องปฏิบัติตามคำสอนของบรรพบุรุษและประเพณีโบราณอย่างเคร่งครัด มิฉะนั้นจะทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธจนไม่ช่วยเหลือปกป้องภัยจากภายนอกหมู่บ้าน และอาจลงโทษแก่คนทั้งหมู่บ้านได้²² การควบคุม และการจัดระเบียบทางสังคมเช่นนี้ ทำให้การเกาะกลุ่มของคนในหมู่บ้านเป็นไปอย่างเหนียวแน่น ฉะนั้นสิ่งหนึ่ง ที่การที่ผู้นำรัฐจะต้องอธิบายถึงความชอบธรรมต่อการมีอยู่ของอำนาจในการออกกฎหมาย-- เพื่อการควบคุมกลุ่มคนในระดับหมู่บ้าน ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของพระราชอาณาจักรได้นั้น จึงจำต้องสร้างสัญลักษณ์ของหลักธรรม และพิธีกรรมทางพุทธศาสนาขึ้นเพื่อการดึงเข้าหาหลักพุทธธรรมที่จะเป็นการสร้างความชอบธรรมของการบังคับใช้กฎหมายได้ทั่วพระราชอาณาจักร เช่น การขุดพระธาตุขึ้นมาบูชาของพ่อขุนรามคำแหง²³ หรือการสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์กลางของสังคม (หรือของรัฐ) เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยอยุธยา เป็นต้น ในส่วนของศาสนาพราหมณ์การประกอบพิธีกรรมต่างๆ การจำลองภาพเทวโลกลงบนสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมต่างๆ ในเขตพระราชฐาน ตลอดจนระเบียบการปฏิบัติที่ค่อนข้างจะซับซ้อนสำหรับชั้น

²⁰ สภาวรรณ ๗ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี: ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 75.

²¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527), หน้า 46-51.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

²³ จารึกสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), หน้า 19.

ซึ่งนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างพระราชอำนาจที่เป็นเสมือนเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ขึ้น ซึ่งหนึ่งในนั้นคือพระอิศวรผู้ทรงเป็นเจ้าแห่งภคินี²⁴ (ทำให้ทรงมีพระนามว่า "ภคเศวร") โดยราชสำนักไทยมีความต้องการที่จะอธิบายถึงพระราชอำนาจที่เป็นเสมือนพระอิศวรผ่านการแต่งตั้งพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา เช่น พระนามของสมเด็จพระรามาธิบดีนั้นคำว่า "รามะศ" หมายถึง 'พระอิศวรผู้ยิ่งใหญ่' ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้สร้าง และทำลายโลก"²⁵ ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเป็นผู้สถาปนาราชครีอยุธยาพระองค์หนึ่ง เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเปรียบเทียบพระองค์ทรงเป็นใหญ่เหนือผีประจำหมู่บ้านทั้งหลายที่ทรงสามารถรวบไว้ภายใต้---พระราชอำนาจเสมือนกับทรงมีเทวอำนาจของพระอิศวรเทพเจ้าองค์หนึ่งในศาสนาพราหมณ์อยู่ในพระองค์ด้วย และการดำรงพระราชอำนาจเทียบเท่าพระอิศวรนั้นจะเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของพระราชอำนาจสัมพันธ์ไปกับเทวอำนาจของพระนารายณ์ด้วย ซึ่งแสดงออกมาในการประกอบพิธีกรรมที่มีการอ้างอิงถึงเทพเจ้าทั้งสองอย่างเสมอภาคกันไม่มีการยกย่องเพียงองค์ใดองค์หนึ่ง ด้วยการแบ่งแยกออกเป็นไควนิกาย และไวศณพิกายอย่างชัดเจนเช่นในอินเดีย ทำให้พระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนเทวอำนาจของทั้งพระอิศวร และพระนารายณ์ โดยในการประกอบพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งเป็นการนำเอาเทวอำนาจของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ให้มาสถิตอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์จึงมีการอ้างอิงถึงเทพเจ้าทั้งสองไปด้วยกัน เช่น การเฉลิมพระนาม "สมเด็จพระรามาธิบดี" ซึ่งจุดประสงค์ต้องการอ้างอำนาจของพระรามผ่านขึ้นไปถึงเทวอำนาจของพระนารายณ์และในพระราชพิธีนั้น "พราหมณ์สาธยายมนต์อัญเชิญพระศิวะผู้เป็นเจ้าให้เข้ามาสถิตอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์"²⁶ ด้วยที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายแบบจารีตของไทยเพื่อการใช้ควบคุม และจัดระเบียบสังคมศักดินาของไทย ที่มีหลักใหญ่อยู่ที่ความเชื่อทางศาสนาอัน อาจสรุปถึงลักษณะของหลักความเชื่อ โดยเฉพาะพุทธศาสนาตามที่ปรากฏอยู่ในสังคมศักดินาไทยได้ว่า "ความเชื่อทางศาสนาคือแหล่งบารมีของอำนาจกษัตริย์อันปรากฏในรูปของธรรมราชา"²⁷ โดยที่ "ศาสนาได้มีอิทธิพลเหนือ (dominant) ลักษณะทางการเมือง หรือครอบงำสถาบันการปกครองและประชาชน แต่กษัตริย์คือสถาบันผู้นำในการปกครอง โดยอาศัยประมวลแนวความ

²⁴ พระยาสังฆจารีตมยุรราชภักดี, เทวกำเนิด (พระนคร : สำนักพิมพ์จำลองศิลป์, 2493), หน้า 3.

²⁵ สนั่น ปรากฏทอง, "การศึกษาอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์บนเกาะเมืองอยุธยา---ระหว่าง พ.ศ. 1893-2310" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), หน้า 65.

²⁶ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416) แปลโดย ม.ร.ว.ประกาย ทองสิริสุข และบรรณิ์ สรุจบงุณี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์แอนด์, 2521) หน้า 83.

²⁷ ชิดา สารทยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิด และพัฒนาการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), หน้า 38.

คิด (concept) เกี่ยวกับธรรมราชาเป็นพื้นฐาน หรืออีกนัยหนึ่งอาศัยการรับรู้ร่วมกันในประมวลแนวความคิดนั้น”²⁸ จากคำอธิบายนี้แสดงให้เห็นว่ามีการแยกเอาอำนาจของผู้นำรัฐไว้ให้อยู่เหนืออิทธิพลของศาสนา โดยต่างก็มีอิสระซึ่งกันและกันตรงที่ศาสนามีได้มีอิทธิพลเหนือลักษณะทางการเมือง ดังนั้นผู้นำรัฐจึงมีอิสระในการกำหนดวิถีทางการเมืองด้วยตัวของตัวเองมิได้ถูกรอบงำโดยความเชื่อทางศาสนา หากแต่ผู้นำรัฐได้นำเอาหลักความเชื่อทางศาสนาเป็นสื่อกลางในการสร้างการรับรู้ร่วมกันของคนในสังคม และประมวลแนวความคิดทางศาสนาที่มีผลต่อการสร้างลักษณะทางการเมืองเพื่อการค้ำจุนอำนาจทางการเมือง-----ตลอดจนอำนาจในการออกกฎหมายของผู้นำรัฐ ฉะนั้นจึงอาจจะสรุปถึงที่มาของอำนาจในการออกกฎหมายแบบจาริตของไทยว่ากฎหมายแบบจาริตของไทยนั้นมีที่มาจากอำนาจในการออกกฎหมาย และการบังคับใช้กฎหมายจากหลักความเชื่อทางศาสนาทั้งพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ รวมทั้งมีการโยงไปถึงการควบคุมคนในระดับล่างสุดคือระดับหมู่บ้านด้วย ซึ่งในทางทฤษฎีกฎหมายที่มาจากหลักความเชื่อทางศาสนานี้เป็นกฎหมายสากลที่มนุษย์ไม่อาจลบล้างได้ ดังนั้นผู้นำรัฐศักดินาไทยจะไม่มียุทธศาสตร์ในการออกกฎหมายได้ด้วยตนเองโดยไม่อิงหลักพระธรรมศาสตร์ ซึ่งสิ่งนี้อาจเป็นการปฏิเสธความศักดิ์สิทธิ์ตามหลักความเชื่อของศาสนา แต่ผู้นำรัฐศักดินาไทยกลับยังคงมียุทธศาสตร์ในระดับหนึ่งที่จะปฏิบัติกิจการราชการใด ๆ ที่อยู่นอกเหนือสิ่งที่เป็นระเบียบประเพณีอันมีที่มาจากความเชื่อทางศาสนา ซึ่งมีความเป็นสากลนั้นได้ ดังนั้นที่มาของการออกกฎหมายแบบจาริตของไทย จึงสามารถสรุปได้ผ่านการอธิบายตามหลักนิติปรัชญาว่าในทางทฤษฎีกฎหมายแบบจาริตไทยมีที่มาจากหลักความเชื่อทางศาสนา แต่ในทางปฏิบัติกฎหมายแบบจาริตก็ได้ยอมให้ผู้นำรัฐมีอำนาจเหนือความเชื่อทางศาสนาอันเป็นตัวกำหนดระเบียบจาริตประเพณีที่จะออกกฎหมาย เพื่อการบังคับใช้ภายใต้อำนาจรัฐด้วย หากแต่อำนาจนั้นยังจำต้องได้รับการยอมรับจากความเชื่อทางศาสนา ทั้งผ่านการประกอบพิธีกรรม และอบรมสั่งสอนผู้ที่เป็นสมาชิกแห่งรัฐให้เห็นถึงอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้นำรัฐนั้น

2.1.2 ขีดจำกัดของเวลา และพื้นที่ในการบังคับใช้กฎหมายแบบจาริตไทย

2.1.2.1 ขีดจำกัดของเวลาในการบังคับใช้กฎหมายแบบจาริตไทย

เมื่อความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งหนึ่งที่เป็นสื่อในการสร้างความชอบธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้นำรัฐ และผู้อยู่ใต้ปกครองที่จะสร้างความมั่นคงทางการเมืองให้กับผู้กุมอำนาจรัฐ ดังนั้นการดำรงอยู่ของความเชื่อทางพุทธศาสนาจึงกลายมาเป็นประเด็นสำคัญที่ผู้นำรัฐศักดินาจำต้องแสวงหาวิธีการที่จะให้พุทธศาสนาได้ลิดลิตสภาพอยู่ในรัฐให้ยาวนานที่สุด ซึ่งหากอายุของพุทธศาสนายังไม่สิ้นสุดก็จะหมายความว่าอำนาจความชอบธรรมในการบังคับใช้กฎหมายของรัฐยังคงอยู่ และผู้นำรัฐในฐานะรัฐนั้นก็ยังคงมีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมายต่อไป นิธิลัคการาชที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในปี พ.ศ. 2181 จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของผู้นำรัฐศักดินาไทยที่ต้องการขยายระยะเวลาของพุทธศาสนาออกไป

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

ให้นานที่สุด ด้วยสาเหตุจากการเกิดคำทำนายที่ว่าในปี พ.ศ.2181 หรือจุลศักราช 1000 จะบังเกิดกบฏขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วประเทศธานีใหญ่น้อยทั้งปวง²⁹ การลอบคักราชที่เกิดขึ้นนี้เป็นการผันแปรกฎเกณฑ์เรื่องกาลเวลาในธรรมชาติ เพราะจะทำให้ช่วงเวลาหนึ่งลหายไปกล่าวคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแปลง ปี พ.ศ.2181 ซึ่งเป็นปีขาลให้เป็นปีกุน ทำให้ปีกษัตริศคลาดเคลื่อนไป 3 ปี และมีผลให้ปี พ.ศ.2181 หรือจุลศักราช 1000 กลายเป็นปีกุนไป³⁰ ในพระราชพงศาวดารได้ระบุถึงเหตุผลของการลอบคักราชซึ่งก็ได้แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่จะคงพระราชภารกิจหนึ่งของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นเสมือนรัฐให้ยังคงดำเนินไปตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งจะมีส่วนในการรักษาความเป็นรัฐของพระองค์ไว้ได้ โดยทรงอ้างเหตุผลของการประกอบพระราชพิธีผ่านหลักความเชื่อในพุทธศาสนาว่าทรง "ตั้งพระทัยแต่ที่จะรื้อสัตว์ให้พ้นห้วงมหรณพหนี-ชาร กล่าวคือสงสารวิญ"³¹

การที่ผู้นำรัฐศักดินาไทยดำรงสถานภาพเป็นเสมือนรัฐภายใต้การประมวลแนวคิดทางศาสนาเพื่อการคงสถานภาพนั้นในสังคมศักดินา ทำให้ผู้นำรัฐมีอิสระในระดับหนึ่งที่จะนำเอาผลของการประมวลแนวความคิดทางศาสนานั้นๆ มาแปรเป็นอำนาจในการออกกฎหมายในลักษณะการเป็น "พระราชศาสตร์" โดยพระราชศาสตร์นี้ผู้นำรัฐได้นำเอาแนวความคิดอันศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมศาสตร์เป็นแนวทางในการกลั่นกรองออกมาเป็นกฎข้อบังคับต่าง ๆ ในพระราชศาสตร์ เพื่อการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ และความชอบธรรมของการบังคับใช้ ในสังคมศักดินา เนื่องจากพระธรรมศาสตร์ซึ่งมีต้นกำเนิดจากความเชื่อทางศาสนานั้นไม่สามารถที่จะรับใช้ทุกสิ่งตามความประสงค์ของผู้นำรัฐจากสถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยได้ จึงทำให้พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงมีสิทธิที่จะยกเลิกพระราชศาสตร์ของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนได้หากทรงมีพระราชประสงค์เช่นนั้น ซึ่งทำให้เวลาของการบังคับใช้พระราชศาสตร์นั้นจะมีระยะเวลาอยู่เพียงชั่วรัชกาลหนึ่งๆ เท่านั้น หากพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ไม่ทรงยอมรับพระราชศาสตร์ฉบับเดิม พระราชศาสตร์ฉบับใหม่ หรือกฎข้อบังคับใหม่ๆ ก็จะตามมาในลักษณะของการยกเลิกพระราชศาสตร์ฉบับเก่า จากการที่การนี้ปฏิบัติพระราชศาสตร์ก็ยังคงต้องอาศัยหลักพระธรรมศาสตร์ ซึ่งมีที่มาจากความเชื่อทางศาสนานั้นแสดงให้ เห็นว่ายังจำต้องมีการสร้างกรอบระเบียบแบบแผนตามหลักความเชื่อทางศาสนาดังที่เคยเป็นอยู่ในยุคสมัยก่อนๆ ในการควบคุม และจัดระเบียบสังคม ส่วนบทบัญญัติใหม่ๆ ที่เพิ่มขึ้นมานั้นก็จะได้แก่สิ่งที่พระธรรมศาสตร์ไม่อาจตอบสนองความต้องการของผู้นำรัฐได้ทั้งหมด และถือเป็นอิสระอย่างหนึ่งของผู้นำรัฐในการประมวลแนวความคิด หรือคำสอนทางศาสนาต่อการดำเนินการทางการเมืองในระบอบศักดินาในลักษณะของการตีความแนว-

²⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงค์ (จาด), (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 351.

³⁰ เรื่องเดียวกัน

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 355.

ความคิดนั้นด้วยตนเองจากการกำหนดสิ่งที่ได้รับการวินิจฉัยแล้วว่าเป็นความยุติธรรมในทัศนะของผู้ถือครองอำนาจรัฐใหม่ ซึ่งก็จำต้องอยู่ภายใต้การยอมรับของความเชื่อทางศาสนา ประเด็นนี้จึงอาจจะกล่าวได้ว่าความยุติธรรมที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายแบบจารีตของไทยนั้น-- ไม่มีหลักกำหนดตายตัวถึงความถูกต้องที่สุด และความยุติธรรมที่สุดของตัวบทกฎหมาย ความถูกต้อง และความยุติธรรมที่คนในสังคมคึกคึกคิดน่าจะได้รับการหลักกฎหมายแบบจารีตของไทยนั้น ก็ยังคงขึ้นอยู่กับองค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นเจ้าของชีวิต

พระราชศาสตร์นั้นมีฐานะเป็นสาขาคติ ซึ่งหมายถึงเป็นบทบัญญัติที่บัญญัติขึ้นมา โดยใช้หลักพระธรรมศาสตร์ซึ่งมีฐานะเป็นมลคติเป็นเกณฑ์ โดยแยกสาขาออกเป็นพระราชกำหนด และพระไอยการต่างๆ ในกฎหมายตราสามดวงได้ระบุถึงลักษณะของพระราชศาสตร์ไว้ดังนี้ "....คือลักษณะพระราชกำหนดพระอายุการ แลพระราชบัญญัติซึ่งจัดเป็นพระราชศาสตร์ ทั้งปวงอนว่าสาขาคติตั้งพระณมานี้ อันบรรณาการกระษัตริ์ มีบุญญาภิหารสมภารบารมี เปนอธิบดีประชากรผจญข้าศึกเสด็จแล้ว แลเปนนิครภาพในบวรเสตรฉัตร กอบประดัวย ศิลลัจวัตรภูประภูบัติ เปนอนติมีเสติลัมปะชัญญะแลพระวิจารณ์ญาณ มีพระราชหฤไทยประสงค จะให้พระนครขอบเขตขันทเสมาในพระราชอาณาจักร จำเริญคู่ขสถาพรเขมมสำราญ มี ความปรารถนาจะให้เปนนิตานุหิตประโยชน์ทั่วทวยราษฎรทั้งปวง ทรงพระอุสาหะพิจารณา คำนึงตามคัมภีรพระธรรมสาตร แล้วมีพระราชบัญญัติ ดัดแปลงตกแต่งเปนนพระราชกำหนด บทพระอายุการ ไว้โดยมาตราเปนนมากทุกทุกลำดับกระษัตริ์มาตราบเท่าทุกวันนี้...."²²

2.1.2.2 ขีดจำกัดของพื้นที่ในการบังคับใช้กฎหมายแบบจารีตไทย

การที่ผู้กุมอำนาจรัฐดำรงสถานภาพทั้งเป็นตัวแทนอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า ในศาสนาพราหมณ์ และเป็นผู้มีอำนาจเต็มทีในการออกคำสั่ง หรือกฎข้อบังคับใดๆ ให้คนใน สังคมปฏิบัติตาม แต่อำนาจในการออกกฎหมายของรัฐจะถูกจำกัดอยู่ภายใต้หลักคำสอนทาง พุทธศาสนา โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองรัฐ การยึดมั่นในหลักธรรมะ ดังกล่าวของผู้นำรัฐจะเป็นหลักประกันความมั่นคงของอำนาจรัฐด้วย แต่ในทางกลับกันผู้นำรัฐ นั้นก็เป็นสิ่งเดียวกันกับรัฐด้วย ผู้นำรัฐคึกคึกคิดไทยจะเป็นผู้กุมอำนาจต่างๆ ที่อยู่ภายในรัฐทั้ง อำนาจตามธรรมชาติที่สามารถอธิบายได้ตามหลักการของเหตุ และผล รวมทั้งอำนาจเหนือ ธรรมชาติซึ่งเกินขีดจำกัดที่มนุษย์จะเข้าไปจัดการได้อย่างง่ายดาย เช่น ฝนแล้ง ไข้ยาก หนักแวง เป็นต้น ดังนั้นผู้นำรัฐจึงต้องเป็นสัญลักษณ์ของความอยู่ดีมีสุขของไพร่ฟ้าประชา-- ราษฎรผู้อยู่ใต้การปกครองด้วย หากเกิดความวิบัติต่างๆ เช่น ภัยธรรมชาติ หรือไพร่ฟ้า ไม่ได้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขเมื่อใด ผู้นำรัฐในฐานะรัฐที่ตั้งมั่นอยู่ในหลักพุทธธรรมนั้นก็ถึงกับ หมดความชอบธรรมในการกุมอำนาจรัฐอีกต่อไป เปรียบเสมือนเทพยดาที่หมดบุญตามคติ ไตรภูมิ และผู้มีบุญคนใหม่ก็จะก้าวขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองในฐานะรัฐต่อไป

เมื่อผู้นำรัฐในระบอบคึกคึกคิด หรือองค์พระมหากษัตริย์นั้นเป็นสิ่งเดียวกับรัฐแล้ว ดังนั้น

²² "พระธรรมสาตร" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 18.

ขอบเขตของอำนาจทางการเมือง และการศาลจึงมีขึ้นเพื่อการรักษาความมั่นคงของพระราชบัลลังก์ ซึ่งจะหมายถึงความมั่นคงของรัฐศักดินาด้วย การบัญญัติกฎหมายประเภทกฎหมายเทียรบาลจึงมีขึ้นมาเพื่อการสร้างความมั่นคงดังกล่าว กฎหมายเทียรบาลจึงเป็น "ข้อบัญญัติสำหรับรักษาพระบรมเดชานุภาพ โดยมีระเบียบในพระราชมนเทียร เป็นต้น"^{๓๓} และเป็นกฎระเบียบที่บัญญัติขึ้นเพื่อการปกครองภายในเขตพระราชฐาน และเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายแบบจารีตของไทย การปกครองภายในเขตพระราชฐานนี้มีเสนาบดีกรมวังเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งจะมีหน้าที่ควบคุมดูแลขนานางทั้งหมดที่จะผ่านเข้าไปในพระราชวัง รวมทั้งการซ่อมแซมรักษาพระราชสำนัก การจัดเตรียมพระราชพิธีต่าง ๆ และค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับการบำรุงรักษาความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ และราชสำนักฝ่ายใน โดยมีกรมย่อยๆ อยู่ภายใต้การบังคับบัญชา เช่น กรมพระราชยาน กรมอาวุธหลวง กรมฉางข้าวหลวง เป็นต้น ดังนั้นขอบเขตของอำนาจในการออกกฎหมาย จึงมีคณาจารย์ที่จุดศูนย์กลาง คือที่องค์พระมหากษัตริย์ โดยเริ่มจากการบัญญัติกฎหมายเทียรบาลที่มีรายละเอียดมากเพื่อการสร้างความมั่นคงของพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ เช่น หมวดข้อบัญญัติในตอนที่ว่าด้วยการปฏิบัติของข้าราชการสำนัก, ชาวที่ผู้ที่มีหน้าที่ดูแลพระราชทรัพย์ เพื่อการควบคุมความประพฤติ และกิริยาต่างๆ ของข้าราชการสำนัก มีให้แสดงกิริยาใดที่บ่งถึงการไม่ให้ความเคารพ และลบหลู่พระราชอำนาจในเขตพระราชฐาน มีทั้งโทษจากการเจรจากันหน้าพระที่นั่งให้ว่ากล่าวตักเตือน และห้ามเข้าเฝ้าไปจนถึงโทษสูงสุดคือการประหารชีวิตจากเหตุการณ์ละเลยใน 3 กรณีคือ ขาดถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา, ขาดการประชุมเมื่อมีข่าวศึกสงคราม และขัดพระบรมราชโองการ^{๓๔}

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเป็นจุดศูนย์กลางของอำนาจรัฐแล้ว ผู้ที่ใกล้ชิด หรือมีความสัมพันธ์กับพระองค์ก็จะได้รับพระราชอำนาจนั้นๆ ไปด้วยตามหลักชาติวุฒิ หรือการสืบทอดอำนาจตามสายโลหิต ดังนั้นพระราชโอรส หรือพระราชกุมารจึงถือว่าเป็นบุคคลที่สืบทอดเอาพระราชอำนาจนั้นเข้ามาไว้อย่างสมบูรณ์ และชอบธรรม การส่งพระราชกุมารของพระมหากษัตริย์ออกไปปกครองยังหัวเมืองนอกเขตราชธานีจึงเป็นความต้องการที่จะกระจายพระราชอำนาจนั้นออกไปในฐานะของตัวแทนที่ชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ ในส่วนพระราชนัดดา หรือหลานของพระมหากษัตริย์ก็จะสามารถเป็นตัวแทนพระองค์พระมหากษัตริย์ในระดับที่ห่างออกไป การมีสิทธิอำนาจในการปกป้องพระราชอำนาจทางการเมืองขององค์พระมหากษัตริย์จึงมีน้อยกว่าของพระราชกุมาร ซึ่งสิ่งนี้เป็นทำให้ความสัมพันธ์กับผู้เป็นบิดาเป็นหลักในการกำหนดสิทธิ และถือเป็นการกิจของผู้เป็นบุตรที่ย่อมต้องให้ความคุ้มครองผู้ที่เป็นบิดาของตนอย่างใกล้ชิด ดังนั้นความใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ของพระราชกุมารจึงเป็นตัวกำหนดสิทธิอำนาจในการครอบครองเมืองที่อยู่ใกล้เมืองหลวง และทำให้พระราชนัดดา ซึ่งมีศักดิ์เท่ากันกับพระราชกุมารมีสิทธิอำนาจต่อการปกครองหัวเมืองในระยะที่ห่างออกไปจากที่พระราชกุมาร หรือพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ทรงปกครอง ดังที่กฎหมายระบุว่า

^{๓๓} นิยะดา สาริกภูติ, เรื่องเดิม, หน้า 18.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

"พระราชกุมาร พระราชนัดดา ฝ่ายพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัครมเหสีคือสมเด็จพระนอ พระพุทธเจ้า อันเกิดด้วยแม่หยั่วเมืองเป็นพระมหากษัตริย์เกิดด้วยลูกหลวง กินเมืองเอก เกิดด้วยหลานหลวง กินเมืองโท"^{๒๕}

ดังนั้นเมืองลูกหลวง หรือเมืองเอกจะเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กับราชธานีมากที่สุด ซึ่งได้แก่ เมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองลพบุรี และเมืองสิงห์บุรี ส่วนเมืองที่ทรงส่งพระราชนัดดาไปปกครองจะเป็นเมืองที่อยู่ห่างออกไปอีก และมีความสำคัญทางการเมืองน้อยกว่าเมืองเอกที่พระราชกุมารไปปกครอง ซึ่งจะได้แก่ เมืองอินทบุรี และเมืองพรหมบุรี

สำหรับเมืองระดับที่ห่างไกลออกไปอีกคือเมืองพญามหานคร ซึ่งเป็นเมืองชั้นนอกนั้น กฎมณเฑียรบาลได้ระบุว่า เป็นเมืองที่ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา (โดยบางเมืองมีชื่อซ้ำว่าเป็นเมืองเอก หรือเมืองลูกหลวงด้วย) ประกอบไปด้วย เมืองพิษณุโลก เมืองลพบุรี เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช เมืองนครราชสีมา เมืองตะนาวศรี และเมืองทวาย การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นพระราชพิธีที่จะจัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ เช่น เมื่อพระมหากษัตริย์เสวยราชสมบัติ การจัดขึ้นประจำปี จัดขึ้นในระหว่างการสงคราม เป็นต้น เพื่อการแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน^{๒๖} ในกฎมณเฑียรบาลได้กล่าวถึงข้อบังคับเกี่ยวกับการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไว้ว่า "ผู้ใดขาดถือน้ำพระพิพัฒน์โทษถึงตาย"^{๒๗} เป็นการกำหนดให้ข้าราชการ หรือขุนนางทุกคนต้องเข้าพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา นอกเสียจากว่าป่วยจริง หรือไปราชการไกลกลับมาไม่ทันจึงจะพ้นโทษ^{๒๘} การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยามีจุดมุ่งหมายที่จะนำเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามที่จะได้รับ เชิญมาร่วมในพิธีให้มาเป็นพยาน และลงโทษผู้ทรยศที่ไม่ทำตามคำสั่งสาบาน ซึ่งจำแนกได้ดังนี้ 1. พระรัตนตรัย 2. เทพและอมมนุษย์ในศาสนาพราหมณ์ และ 3. กุติมีปีศาจ^{๒๙} เพื่อใช้เป็นอำนาจในการควบคุมข้าราชการ หรือขุนนางเหล่านั้นให้อยู่ในกรอบระเบียบวินัยที่พระมหากษัตริย์ทรงกำหนดไว้ การควบคุมการปฏิบัติงานของขุนนางเช่นนี้มีผลให้ "แม้ว่าเมืองหลวงจะประสบความสำเร็จในการเข้าไปควบคุมการบริหารราชการของหัวเมืองชั้นนอก แต่เมืองหลวงก็ไม่อาจลืมนการบริหารเหมือนกับที่ทำได้สำเร็จในเขตหัวเมืองชั้นใน เมืองหลวงเพียงแต่ควบคุมการแต่งตั้งขุนนางในระดับสูงของหัวเมืองชั้นนอกเท่านั้น"^{๓๐} ทำให้การนำเอากฎหมายจากส่วนกลางเข้าไปบังคับใช้กับ

^{๒๕} "กฎมณเฑียรบาล" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 34.

^{๒๖} สุภาพรรณ ๕ บางช้าง, เรื่องเดิม, หน้า 119.

^{๒๗} "กฎมณเฑียรบาล" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 50.

^{๒๘} สุเนตร ชตินทรานนท์, "ลิลิตโองการแช่งน้ำ และพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา" วารสารธรรมศาสตร์, 9 (กรกฎาคม-กันยายน 2522) : 45

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-38.

^{๓๐} มานพ ถาวรวิวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536), หน้า 146.

หัวเมืองชั้นนอก หรือแม้กับหัวเมืองที่ห่างไกลออกไปอีกสามารถทำได้เพียงการควบคุมการแต่งตั้งขุนนางในระดับสูงของเมืองนั้นๆ เท่านั้น ตราบใดที่การปฏิบัติงานของขุนนางยังไม่มีผลเสียต่อความมั่นคงของพระราชบัลลังก์ การปรับเปลี่ยนตัวขุนนางชั้นสูงก็ยังไม่บังเกิดขึ้น ทำให้หัวเมืองนั้นๆ สามารถที่จะแต่งตั้งขุนนางได้เอง นอกเสียจากว่าหัวเมืองนั้นไม่สามารถแต่งตั้งขุนนางระดับสูงนั้นได้ เมืองหลวงก็จะดำเนินการจัดหาผู้เหมาะสมให้เอง

ในส่วนของ การควบคุมเมืองประเทศราช ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ไกลเมืองหลวงมากที่สุดนั้น กฎมณเฑียรบาลได้บัญญัติไว้ว่า

“ฝ่ายพระษัตริย์แต่ได้ถวายดอกไม้ทองเงินทั้งนั้น 20 เมือง คือเมืองนครหลวง เมืองศรีสัตนาคนหุต เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงไกร เมืองเชียงกราน เมืองเชียงแสน เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงราย เมืองแสนหวี เมืองเขมราฐ เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองใต้ทอง เมืองโคตรบอง เมืองเรวแก้ว 16 เมืองนี้ ฝ่ายเหนือ เมืองฝ่ายใต้ เมืองอโยธยา ตะขุขะ เมืองมลากา เมืองมลายู เมืองวรวารี 4 เมือง เข้ากัน 20 เมือง ถวายดอกไม้ทองเงิน”⁴¹

สำหรับการควบคุมเมืองประเทศราช ซึ่งมีทั้งฝ่ายเหนือ และฝ่ายใต้ของเมืองหลวงนั้น กฎมณเฑียรบาลกำหนดให้เมืองเหล่านั้นต้องถวายดอกไม้ทองเงินเพื่อเป็นเครื่องราชบรรณาการทุก ๆ 3 ปี เป็นการแสดงความจงรักภักดี นอกจากนี้เครื่องราชบรรณาการจะประกอบด้วยของกำนัลมีค่าอย่างอื่นด้วย เพื่อนำมาเป็นรายได้ของหลวง การส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นสัญลักษณ์ในการแสดงความสวามิภักดิ์ต่ออำนาจของเมืองหลวง ในทางตรงกันข้ามหากเจ้าเมืองประเทศราชใดไม่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการตามกำหนด ทางเมืองหลวงจะถือว่าเมืองนั้นต้องการจะเป็นกบฏต่อเมืองหลวง และเมืองหลวงจะส่งกองทัพออกไปปราบปรามให้กลับเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง และพระมหากษัตริย์ก็จะทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ขึ้นปกครองแทน เมื่อเจ้าเมืองอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของเมืองหลวงแล้ว พระมหากษัตริย์ก็จะทรงมีอำนาจที่จะเรียกตัวเจ้าเมืองประเทศราชให้มาเข้าเฝ้าที่พระราชวังเพื่อปรึกษาข้อราชการได้ ส่วนการตรวจสอบแลความเป็นไปของเมืองประเทศราชนั้น พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งผู้ที่พระองค์ไว้วางพระราชฤทัยไปปกครองยังหัวเมืองเอก ซึ่งมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ เช่น เมืองพิษณุโลก และนครศรีธรรมราชเพื่อติดตามความเคลื่อนไหวต่างๆ ของเมืองนั้นๆ พร้อมๆ กับทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างเมืองหลวง และเมืองประเทศราชด้วย⁴²

จากระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อการใช้เป็นแหล่งที่มาของผลิตผลทางเศรษฐกิจและด้านการป้องกันรัฐในระบอบศักดินาไทยนั้น มีส่วนให้การปกครองตามระบอบศักดินาไทยเป็นการปกครองที่มีการกระจายอำนาจออกสู่กลุ่มขุนนาง หรือกลุ่มมูลนายที่มีไพร่อยู่ในสังกัดด้วย โดยที่กฎหมายตราสามดวงได้กำหนดไว้ให้บุคคลจำต้องสังกัดมูลนาย หากไม่มีผู้ใดไม่

⁴¹ “พระธรรมนูญตรา” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 4.

⁴² ลิขิต อธิเวดิน, วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535), หน้า 43-44.

มีมลนายสังกัดก็จะไม่ได้รับการบริการจากรัฐ ดังกฎหมายพระไอยการลักษณะรับฟ้องกำหนดไว้ว่า

"มาตราหนึ่ง ราษฎรมาฟ้องร้องด้วยคดีประการใดๆ และมีได้ตั้งสังกัดมลนาย อย่าพึงรับไว้บังคับบัญชา เปนอันขาดทีเดียว ให้ส่งตัวผู้หลังักตมนนายมิได้นั้นแก่สี่สตีเอาเป็นคนหลวง"⁴³

ในความหมายนี้ "คนหลวง" ก็คือไพร่หลวงนั่นเอง นอกจากนี้กฎหมายตราสามดวงยังได้กำหนดโทษสำหรับผู้ที่ลักลอบนำไพร่หลวงไปใช้เป็นคนของตนเองว่า

"มาตราหนึ่ง ผู้ใดเป็นข้าอยู่ในแผ่นดินท่าน และมีได้กลัวในพระราชอาญา เอาเข้าแลไพร่หลวงซึ่งท่านได้ใช้ราชการนั้นไปไว้ ว่าเป็นข้าคนของตนก็ดี แลไพร่หลวงโจทไปเป็นข้ากรมอื่นก็ดี พิจารณาเปนสัจ ท่านให้ลงโทษ 4 สถาน"⁴⁴

จากข้อกำหนดนี้แสดงให้เห็นถึงความต้องการไพร่ของรัฐเพื่อการสนับสนุนอำนาจทางการเมือง และต้องการป้องกันไม่ให้มีการละสมไพร่พลในลักษณะที่มากเกินไปที่ศักดินาของตนสมควรจะได้รับตามที่กำหนดไว้ในกฎหมาย แต่จากการสร้างอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในฐานะรัฐที่จำต้องได้รับการปกป้องจากประชาราษฎร์ และขุนนางที่อยู่แวดล้อม นำไปสู่แนวคิดที่ว่าความไม่มั่นคงของพระราชอำนาจก็จะหมายถึงความไม่มั่นคงของรัฐศักดินาด้วย มีผลให้มีการออกกฎหมายเพื่อบริหารเพื่อสนับสนุนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐของพระมหากษัตริย์กลับสร้างความห่างเหินให้กับข้าแผ่นดินที่อยู่แวดล้อม โดยเฉพาะผู้ที่ไม่มีความสัมพันธ์กับพระราชวงศ์เลย และจากการที่ไพร่หลวงที่ต้องรับใช้พระมหากษัตริย์ปีละ 6 เดือน เดือนเว้นเดือน ส่งผลให้ "ไพร่หลวงต้องรับภาระหน้าที่ต่อแผ่นดินด้วยความยากลำบาก ผู้คนก็เลยหลบหนีจากการเป็นไพร่หลวงซึ่งขึ้นตรงต่อกษัตริย์ไปสมัครเป็นไพร่สมอยู่กับเจ้านายและขุนนาง ทำให้กำลังคนของเจ้านายและขุนนางเข้มแข็งมาก"⁴⁵ ดังนั้นการควบคุมคนของส่วนกลางจึงไม่สามารถทำได้เต็มที่ แม้จะมีบทลงโทษไว้สำหรับผู้ที่ฝ่าฝืนแล้วก็ตาม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอำนาจของกฎหมายที่ไม่สามารถบังคับใช้กับปัจเจกชนได้อย่างสมบูรณ์ตรงตามเจตนารมณ์ของผู้ออกกฎหมาย นอกจากนี้การควบคุมข้าหลวงตามหัวเมืองของส่วนกลางก็ไม่สามารถทำได้เต็มที่ โดย "ข้าหลวงยังถือสิทธิ์ว่ามีสิทธิพิเศษในการปกครองหัวเมือง (รวมทั้งในเขตหัวเมืองไกล) และดำเนินการค้าขายเลียนแบบพระมหากษัตริย์ ทั้งยังได้รับอนุญาตให้ไพร่หลวงมาช่วยทำงานเป็นคนเรือและอื่น ๆ ได้ และบุตรชายข้าหลวงก็มักจะสืบตำแหน่งข้าหลวงต่อจากบิดา"⁴⁶ ในส่วนของการควบคุมดูแลเมืองประเทศราชด้วย

⁴³ "พระไอยการลักษณะรับฟ้อง" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 194.

⁴⁴ "พระไอยการอาญาหลวง" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 494.

⁴⁵ ณรงค์ พ่วงพิศ, "บทวิเคราะห์ด้วยการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของผู้นำไทยระหว่าง พ.ศ. 1893-2310" วารสารประวัติศาสตร์, 4 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2522) : 28

⁴⁶ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย ยุนา-ชุมจันทร์ และกาญจณี สมเกียรติกุล (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519), หน้า 183.

การบังคับใช้กฎหมายจากส่วนกลางก็ไม่สามารถทำได้⁴⁷ เช่น การที่รัฐส่วนกลางยอมให้เจ้าเมืองในหัวเมืองฝ่ายใต้มีอำนาจสิทธิขาดเต็มที่ในการตัดสินความตามอำเภอใจ ทั้งในคดีแพ่งและคดีอาญา มีอำนาจที่จะตัดสินปรับไหมในระดับต่างๆ กันจนถึงโทษประหารชีวิต⁴⁸ และเช่นเดียวกันกับเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือที่ยอมให้เจ้าเมืองมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองของตนอย่างเต็มที่ทั้งการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม⁴⁹

การที่กฎหมายแบบจารีตไม่สามารถมีผลบังคับใช้กับทุกคนในสังคมศักดินาได้จริง รวมทั้งรูปแบบการปกครองที่เป็นการกระจายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ออก โดยยึดความสัมพันธ์ของคัมภีระมหากษัตริย์เป็นหลักก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการควบคุมผู้ปกครอง----หัวเมืองของส่วนกลางได้อย่างมีประสิทธิภาพผลดีพอ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น การยกเลิกเมืองลูกหลวง การส่งขุนนางจากส่วนกลางไปปกครองแทนเชื้อพระวงศ์ หรือการแบ่งสรรอำนาจหน้าที่ของขุนนางตามพื้นที่แทนความแตกต่างทางภาระหน้าที่ของสมุหกลาโหม และสมุหนายกก็ตาม ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาการขาดประสิทธิภาพในการนำเอากฎหมายส่วนกลางเข้าไปควบคุมได้ โดยเฉพาะในหัวเมืองประเทศราชก็ถึงกับตัดขาดจากอำนาจทางกฎหมายส่วนกลางอย่างสิ้นเชิง ซึ่งการที่อำนาจรัฐส่วนกลางสามารถควบคุมหัวเมืองประเทศราชได้บางส่วนเช่น การแต่งตั้งเจ้าเมือง การบังคับให้เจ้าเมืองส่งทหารไปช่วยเมื่อส่วนกลางมีความต้องการ ก็เป็นอำนาจที่อยู่นอกเหนือข้อบัญญัติในกฎหมายทั้งสิ้น ดังนั้นจึงอาจสรุปถึงเรื่องขีดจำกัดของพื้นที่ในการบังคับใช้กฎหมายแบบจารีตของไทยได้ว่า "ยิ่งพื้นที่ห่างจากเมืองหลวงออกไปเท่าใดอำนาจของการบังคับใช้กฎหมายจากส่วนกลางก็จะยิ่งเบาบางลงเท่านั้น" หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า "กฎหมายแบบจารีตของไทยมีผลบังคับใช้อย่างสมบูรณ์เฉพาะในเขตพระราชธานี"

ระยะเวลาของการบังคับใช้กฎหมายในสังคมศักดินาไทยนั้นขึ้นอยู่กับความมั่นคงของการดำรงอยู่ของหลักความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งพระมหากษัตริย์ในระบอบศักดินาไทยได้ใช้เป็นหลักในการเชื่อมความสัมพันธ์กับกลุ่มสังคมกลุ่มต่าง ๆ ที่ปรากฏตัวอยู่ในสังคมศักดินาไทย เพื่อการอ้างความชอบธรรมของพระราชอำนาจทางการเมือง และเพื่อการปฏิบัติกิจการราชการต่าง ๆ ได้อย่างสมบูรณ์ภายใต้โครงสร้างของสังคมศักดินา แต่หลักความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนา ก็ไม่สามารถนำมาใช้เป็นกฎข้อบังคับในตัวบทกฎหมายในลักษณะของพระธรรมศาสตร์ได้อย่างสมบูรณ์ จึงมีการออกกฎหมายประเภทพระราชาศาสตร์ขึ้นมาใช้ ด้วยการอ้างอิงหลักพระธรรมศาสตร์เพื่อการสร้างความชอบธรรมดังกล่าว แต่

⁴⁷ บนิษฐา ชิดช่าง, "มูลเหตุของการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), หน้า 90.

⁴⁸ ชวลีย์ ณ ถลาง, "การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้กับรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 142.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

การที่พระราชศาสตร์สามารถยกเลิกได้เมื่อเปลี่ยนรัชกาล หรือเปลี่ยนแผ่นดิน ซึ่งหมายถึงความหมายของความยุติธรรมได้ถูกต้องความใหม่จากพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ที่ทรงมี----พระราชอำนาจขึ้นมา พระราชโองการ หรือพระราชปราชญ์ของพระมหากษัตริย์จึงสามารถไต่ถามยกเลิกข้อบังคับของกฎหมายฉบับเดิมได้ มีผลให้พระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์กลายเป็นที่มาของการบัญญัติข้อบังคับในตัวบทกฎหมายแบบจารีตด้วยประการหนึ่ง

จากโครงสร้างทางสังคมของระบอบศักดินาที่ให้ความสำคัญกับการเกณฑ์แรงงานไพร่ กลายมาเป็นประเด็นหนึ่งของการที่รัฐศักดินาไทยนั้นมีอำนาจการปกครองที่มีลักษณะที่ "เป็นเพียงกระจายระหว่างตำแหน่งต่างๆ ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมา หากยังเป็นการกระจายพื้นที่การปกครองอีกด้วย ยิ่งถอยไปถึงสมัยอยุธยาตอนต้นก็ยิ่งพบว่าราชสำนักมีอำนาจอยู่ในเมื่อน้อยมาก เพียงแต่ว่าอยุธยาอาจจะเป็นผู้มีอำนาจที่ใหญ่กว่าเพื่อนเท่านั้นเอง"^{๕๐} และ "สิ่งที่เราเรียกว่ารัฐศักดินานั้นมิได้หมายถึงระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเบ็ดเสร็จ (absolute monarchy) และยังมีได้หมายถึงการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่เมือง--หลวง"^{๕๑} เนื่องจากการเกณฑ์แรงงานไพร่ และการออกกฎหมายเพื่อการควบคุมมิให้มีการลักลอบนำไพร่หลวงไปอยู่ในสังกัดของมุลนาย โดยเฉพาะในกลุ่มเจ้านาย และกลุ่มขุนนางนั้น ใ้ไม่ได้ผลจากการที่โครงสร้างของระบอบศักดินาเอื้ออำนวยให้เป็นไปเช่นนั้น ทำให้การนำกฎหมายจากส่วนกลางออกไปบังคับใช้ในส่วนภูมิภาคไม่สามารถทำได้เต็มที่ อำนาจของรัฐส่วนกลางสามารถทำได้แต่เพียงการแต่งตั้งขุนนางระดับสูงออกไปประจำเท่านั้น และมีผลให้ขุนนางที่ได้รับมอบหมายจากส่วนกลางให้ไปปกครองดูแลในหัวเมืองนั้นๆ มีอิสระทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจที่เป็นของตนเองในระดับหนึ่ง ภายใต้ระบบคุณธรรมตามความเชื่อทางศาสนาที่ยืนยันความชอบธรรมในการมีอำนาจเหนือหัวเมืองที่ตนปกครอง เช่นเดียวกับการที่ส่วนกลางใช้ความเชื่อทางศาสนาเชื่อมความสัมพันธ์กับผู้อยู่ใต้ปกครองในระดับต่าง ๆ รวมไปถึงหัวเมืองประเทศราช ซึ่งอยู่ห่างไกลเมืองหลวงมากที่สุดด้วย ดังนั้นการใช้อำนาจรัฐเหนือหัวเมืองต่างๆ ตามที่กฎหมายระบุจึงถูกเชื่อมไว้ด้วยความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก แต่กฎหมายแบบจารีตก็ยอมให้ผู้นำรัฐสามารถใช้อำนาจนอกเหนือจารีตประเพณีได้ ด้วยเหตุนี้จึงอาจสรุปได้ว่า อำนาจของผู้มีอำนาจเมื่อกฎหมายแบบจารีตกำหนดเป็นอำนาจที่เน้นอำนาจของผู้มีอำนาจเป็นหลักสำคัญ ส่วนความเชื่อทางศาสนามีหน้าที่ในการยืนยันความชอบธรรมของสิ่งที่เป็คำสั่งอันเด็ดขาดของผู้มีอำนาจให้บังเกิดผลจริง

^{๕๐} เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, "รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง" กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2535) หน้า 76.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน

2.1.3 ลักษณะของการจัดระเบียบ และควบคุมสังคมตามข้อบังคับของกฎหมายแบบจารีตไทย

การกำหนดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และระหว่างบุคคลกับรัฐตามกฎหมายแบบจารีตของไทย เป็นการควบคุมให้ลัทธิตามที่กฎหมายกำหนดไว้เป็นไปตามจรรยา หรือ ความประพฤติที่ถูกต้องและเป็นธรรมภายใต้ระเบียบปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการสนับสนุนแนวคิดที่ว่าคนทุกคนจะต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นผู้ควบคุมในฐานะของการเป็นผู้นำให้บุคคลบรรลอมการณสูงสุดตามความเชื่อในพุทธศาสนา ทำให้คำว่า "ชาติกำเนิด" ในสังคมศักดินาไทยดังที่ปรากฏในความเชื่อนี้จะหมายถึงผู้ที่มีความประพฤติดีเหมาะสมกับ-----วงศ์ตระกูลของตนมากกว่าที่จะหมายถึงผู้ที่เกิดมาในชนชั้นที่มีอภิสิทธิ์ทางสังคม โดยในการจัดระเบียบ และควบคุมทางสังคมนั้นจะอยู่ในลักษณะ เป็นการกำหนดหน้าที่การคุ้มครองดูแลบุคคลเป็นระดับ ๆ ไป ด้วยการตั้งต้นที่จุดศูนย์กลางของอำนาจในสังคมคือพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์จะทรงดูแลคุ้มครองประชาชน ขุนนางและมลนายเป็นผู้คุ้มครองดูแลไพร่ของตน และสามีเป็นผู้คุ้มครองดูแลภรรยาและบุตร⁵² นอกจากนี้กฎหมายแบบจารีตยังได้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในระดับเดียวกัน เช่น ระหว่างเพื่อนบ้านด้วยตนเอง หรือกับในกลุ่มคนภายในครอบครัวเดียวกัน เป็นต้น เพื่อเป็นการควบคุมสังคม และให้มีการร่วมกันรับผิดชอบความประพฤติของกันและกันให้สังคมศักดินาไทยดำเนินไปตามหลักธรรมทางศาสนาให้มากที่สุด ในการควบคุมเพื่อให้สังคมดำเนินไปภายใต้กรอบคติความเชื่อทางศาสนานั้นได้สะท้อนออกมาในตัวของกฎหมายแบบจารีตเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ในการควบคุมสังคมให้เป็นปรปรรมมากขึ้น ซึ่งในการควบคุมความประพฤติของบุคคลเพื่อกำหนดระเบียบสังคมในสังคมศักดินานี้จะเป็นทั้งในลักษณะของการกำหนดหน้าที่ของแต่ละชนชั้นในสังคมศักดินาที่จำต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันให้ควบคุมซึ่งกันและกันเอง และอยู่ในลักษณะของควบคุมสังคมเพื่อกำรักษาสิทธิส่วนบุคคลเพื่อป้องกันมิให้มีการล่วงละเมิดสิทธิของกันและกัน ซึ่งในการจัดระเบียบ และควบคุมทางสังคมตามกฎหมายแบบจารีตของไทยสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น
2. การกำหนดสิทธิ และเสรีภาพส่วนบุคคล

1. การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น

การที่สังคมศักดินาไทยได้กำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นจุดสูงสุดของสังคม และทรงมีพระราชอำนาจโดยชอบธรรมในการออกกฎหมาย เพื่อกำหนดสังคมให้อยู่ภายใต้พระราชอำนาจ ซึ่งกรอบความเชื่อทางศาสนาจะเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดการใช้พระราชอำนาจอีกทีหนึ่ง แต่กฎหมายก็ได้เปิดช่องให้พระมหากษัตริย์ทรงสามารถปฏิบัติราชการได้โดยอิสระ แม้สิ่งนั้นจะถือเป็นการผิดประเพณีก็ตามภายหลังจากการกราบบังคมทูลขัตถาน ขุนนางหลายครั้งแล้ว หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ตามที่ได้ถูกกำหนดไว้จากหลักจกักวัดติสุตร

⁵² มานีลา ปิยสิงห์, "ศึกษาลักษณะสังคมไทย: วิเคราะห์จากบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), หน้า 171.

ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิตามความเชื่อในพุทธศาสนาได้มีการกล่าวถึงวัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นการกำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

"1. จงอาศัยธรรมสักการะเคารพนับถือธรรมให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์แลสัตว์ไม่ยอมให้ผู้ทำการอันเป็นอธรรมเป็นไปได้ในแวันแคว้น 2. ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็มอบทรัพย์ให้ 3. เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้เว้นจากความประมาทตั้งอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) และถามถึงสิ่งเป็นกศล, อกศล, มิโทษ, ไม่มีโทษ, ควรเสพ, ไม่ควรเสพ, อะไรทำเข้าเป็นไปเพื่อเสียประโยชน์ เพื่อทักตลอดกาลนาน , อะไรทำเข้าเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขตลอดกาลนาน. เมื่อฟังแล้ว ก็รับเอาสิ่งที่เป็นกศลมาประพฤตินี้แลคือวัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดินั้น."⁵³

ด้วยหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ระบุไว้ในจกัถวัตติสูตรนี้เป็นการสร้างแนวคิดทาง---สังคมที่มีจุดมุ่งหมายที่จะให้พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นมหาชนสมมติตามความเชื่อในพุทธศาสนานั้นทรงมี "หน้าที่ทำนุบำรุงประชาชนมิให้อดอยาก เรื่องการเลี้ยงชีพหรือเศรษฐกิจเป็นเรื่องหลักที่ผู้ปกครองจะต้องจัดการให้ดี"⁵⁴ แนวคิดนี้ได้แสดงออกมาในลักษณะของกฎหมายเพื่อการบังคับใช้เพื่อการควบคุมสังคมให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยพระมหากษัตริย์จะทรงใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรด้วยการควบคุมการปฏิบัติงานของ---ขุนนางผู้ต้องทำงานรับใช้พระมหากษัตริย์ และให้ขุนนางผู้เป็นสื่อกลางระหว่างพระมหากษัตริย์และราษฎรมิให้ข่มเหงรังแกราษฎรด้วยบทลงโทษที่รุนแรงดังข้อบัญญัติที่ว่า "...แลข่มเหงราษฎรเอามาจำจองเก็บเอาเงินทองลูกเมียข้าคนทำงานมาเปอนาประโยชน์.....แลอำนาจบังคับอำนาจกันไซกราษฎรให้ได้รับความเดือนร้อน ท่านให้มีโทษจงหนัก"⁵⁵ และกฎหมายได้บังคับให้เจ้าเมืองต้องดูแลทุกข์สุขของราษฎรให้ราษฎรพึงพอใจ ".ให้เขาอยู่สุขเย็นใจเขาทำงานมิให้ออกอ่าแก่เขาเลย แม้ผู้ใดทำออกอ่าแก่เขา...ท่านให้ลงโทษ 6 สถาน"⁵⁶

ในขณะเดียวกันกฎหมายแบบจารีตก็กำหนดโทษสูงสุดถึงประหารชีวิตให้กับขุนนางตามที่มีปรากฏอยู่ในกฎหมายเทียรบาลใน 3 กรณีคือ ขาดถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ขาดการประชุมเมื่อมีข่าวศึกสงคราม และขัดพระบรมราชโองการ โดยมีโทษที่หนักที่สุดสำหรับการประหารชีวิตคือโทษประหารทั้งตระกูล โดยกฎหมายกำหนดไว้ว่า "เปนกระษัตริย์ ให้ฆ่าเสียทั้งโคติอย่าให้ด้อย่างหย่างกันต่อไป"⁵⁷ ซึ่งโทษเหล่านี้กำหนดไว้สำหรับความผิดที่มีผลต่อความมั่นคงของรัฐทั้งสิ้น

การควบคุมทางสังคมตามกฎหมายแบบจารีตไทยนั้นได้ให้พระราชอำนาจในการควบคุม

⁵³ "จกัถวัตติสูตร" พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527) หน้า 349.

⁵⁴ ปรีชา ช่างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก, หน้า 26.

⁵⁵ "พระไอยการอาชญาหลวง" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 473.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 487.

⁵⁷ "พระไอยการกระษัตริย์" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 529.

ความเป็นไปของสังคมได้อย่างเต็มที่ กฎหมายได้กำหนดโทษสำหรับผู้กระทำความผิดที่มีผลต่อความมั่นคงของรัฐไว้อย่างรุนแรง ในขณะที่กฎหมายแบบจารีตก็ได้กำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางกับราษฎรไว้ผ่านการให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ด้วยการกำหนดให้ขุนนางต้องมีหน้าที่ดลทุกข์สุขของราษฎร อันเป็นไปตามหลักธรรมทางพุทธ---ศาสนาที่ให้พระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่ "ให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์และสัตว์ไม่ยอมให้ผู้ทำกรอันเป็นอธรรมเป็นไปในแคว้น"^{๕๐} ดังนั้นการควบคุมการปฏิบัติราชการของขุนนางจึงเป็นความต้องการที่จะใช้ขุนนางเป็นเครื่องมือที่จะสร้างอุดมการณ์ในการ "คุ้มครองอันเป็นธรรม" ให้บังเกิดแก่มนุษย์และสัตว์ให้ได้ ในทางตรงกันข้ามหากขุนนางไม่ปฏิบัติตามนั้นก็จะมีโทษจากพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมที่จะทรงลงโทษขุนนางผู้นั้นในฐานะที่ความผิดนั้นจะขาดวางมิให้ "ธรรม" เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้นการกระทำผิดที่มีผลต่อความมั่นคงของรัฐอันหมายถึงพระราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์จึงเป็นความผิดที่เป็นมหันตโทษ ผู้กระทำผิดต้องได้รับโทษสูงสุด

การที่ขุนนาง และราษฎรได้รับการปกป้องคุ้มครองจากพระมหากษัตริย์ตามหน้าที่ที่เป็นแนวคิดจากหลักธรรมทางพุทธศาสนานั้น ขุนนาง และราษฎรในฐานะของข้าแผ่นดินก็อาจตอบแทนพระมหากษัตริย์นั้นด้วยการรับใช้พระองค์ด้วยความสัจใจไม่หวังผลใดๆ ตอบแทนแต่การตอบแทนพระมหากษัตริย์ของพระมหากษัตริย์ที่ดีที่สุดก็จะเป็นการใช้ความสามารถของตนให้เกิดประโยชน์ต่อความมั่นคงของพระราชบัลลังก์ โดยความสัจใจในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งพระมหากษัตริย์จะไม่พระราชทานเงินเดือนเป็นค่าจ้างให้แก่ขุนนางโดยสิ่งตอบแทนที่ดีที่สุดที่ขุนนางมีต่อพระมหากษัตริย์นั้น กฎหมายได้กำหนดให้ขุนนางที่ปฏิบัติราชการ และมีผลงานดีนี้มีศักดิ์หน้าที่สูงขึ้น ซึ่งหมายถึงอำนาจทางการเมืองที่มากขึ้นด้วย

1. ผู้ไปในราชการสงคราม และชนชั้นขุนนาง
2. เมื่อมีข้าศึกมาปล้นบ้านเมือง อาสารักษามหาเมืองไว้มิให้เสียแก่ข้าศึก
3. เป็นเจ้าพนักงานดูแลรักษาพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังให้บริบูรณ์
4. พินิจพิจารณาคดีโดยสังฆธรรมตามพระราชประเพณีมิให้ราษฎรเดือดร้อน

ขุนนางเหล่านี้จะถือว่าเป็นผู้มีความดีความชอบต่อแผ่นดิน ถ้ากระทำความผิดละเมิดกฎหมายพระราชอาญาก็จะได้รับยกเว้นโทษเป็นพิเศษ กล่าวคือ ถ้าโทษถึงตายให้ลดโทษเพียงเขียนติและริราชบาตร เว้นโทษกบฏต่อแผ่นดิน ถ้าโทษถึงริราชบาตรและทวน ก็ให้ลดเป็นโทษปรับไหม ถ้าโทษถึงปรับไหมก็ให้ภาคทัณฑ์ไว้^{๕๑}

การควบคุมไพร่ของมุลนาย หรือขุนนางผู้รับสนองพระบรมราชโองการจากพระมหากษัตริย์นั้น กฎหมายก็ได้กำหนดให้นายทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างไพร่และหลวง โดยกฎหมายได้กำหนดให้ไพร่ต้องสังกัดมุลนายหากเมื่อ "ราษฎรมาร้องฟ้องด้วยคดีประการใดๆ และมีได้สังกัดมุลนาย อย่าพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดทีเดียว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมุลนายมิ

^{๕๐} "จกกวัดติสตร" พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, หน้า 349.

^{๕๑} มานิสสา ปิยสิงห์, เรื่องเดิม, หน้า 184-185.

ได้นั้นแก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง”^{๕๐} ทำให้ไพร่จำต้องสังกัดมลนาย เพื่อมลนายจะได้ใช้ไพร่ในสังกัดเป็นแรงงานรับใช้ทั้งทางเศรษฐกิจ และทางสังคม เมื่อไพร่ได้สังกัดอยู่กับมลนายแล้ว ไพร่ก็จะได้รับความคุ้มครองต่างๆ เช่น เมื่อเกิดกรณีพิพาทระหว่างไพร่ในสังกัดของตน มลนายก็จะต้องทำการร้องเรียนแทนไพร่ของตน เป็นต้น นอกจากนี้ในกรณีที่มลนายไปทำงานหลวงและเอาไพร่ไปด้วย และไพร่เกิดต้องการเงิน กฎหมายระบุว่ามลนายควรจะให้ไพร่ขอยืมเงินได้โดยไม่คิดดอกเบี้ยในลักษณะเป็นการอุปถัมภ์กัน ดังนั้น “ถ้านายก็เงินไพร่ก็จืดเดียวกัน”^{๕๑} ในการควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างมลนายกับไพร่นั้นก็ยังคงยึดหลักของการพึ่งพาอาศัยกันตามระบอบอุปถัมภ์ เช่นเดียวกับการที่พระมหากษัตริย์ทรงให้ความคุ้มครอง-ราชฎารของพระองค์ นอกจากนี้ในการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมลนายและไพร่นั้นก็มีขอบเขตที่จะต้องอยู่ภายใต้ความควบคุมของกฎหมายโดยมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับมลนายที่ออกรับแทนไพร่ที่กระทำความผิดด้วย

2. การกำหนดสิทธิ และเสรีภาพส่วนบุคคล

ในการกำหนดสิทธิ และเสรีภาพของบุคคลในสังคมนั้นก็เพื่อให้กฎหมายเป็นตัวการอันจะเป็นการป้องกันมิให้บุคคลล่วงละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่น โดยที่คำว่า “สิทธิ” (Right) นี้จะมีความหมายถึงประโยชน์ หรืออำนาจของบุคคลตามที่กฎหมายรับรอง และคุ้มครองป้องกันให้^{๕๒} ด้วยเหตุนี้ “สิทธิ” จึงเป็นอำนาจอันเป็นอิสระของบุคคลแต่ละบุคคลที่จะกระทำการใดๆ ก็ได้ หากแต่อำนาจอันเป็นอิสระนั้นต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายที่จะให้การรับรองสิทธินั้น ๆ ว่าสามารถกระทำได้โดยไม่เป็นการฝ่าฝืนกฎหมาย^{๕๓} จากการศึกษาแบบจารีตได้กำหนดให้หลักความเชื่อทางศาสนา รวมทั้งพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์เป็นที่มาของการออกกฎหมาย จึงทำให้สิทธิของบุคคลในระบอบศักดินาถูกจำกัดลงด้วยอำนาจเหล่านั้นผ่านการถือครองที่นาที่เรียกว่า “ศักดินา” ซึ่งเป็นลักษณะของการที่พระมหากษัตริย์ทรงยินยอมที่จะกระจายสิทธิอำนาจของพระองค์ออกสู่ผู้เป็นพสกนิกรของ---พระองค์โดยทั่วไป

ศักดินาเป็นเครื่องกำหนดสิทธิหน้าที่ของคนในสังคมตามระบอบศักดินา และเป็นบ้ำาเหนืงที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้แก่ผู้ที่มีความดีความชอบ นอกจากนี้ศักดินายังเป็นตัวการในการกำหนดอำนาจทางสังคมของผู้นั้นว่ามีมากน้อยเพียงใด โดยผ่านตำแหน่งและยศถาบรรดาศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ “แต่การได้ศักดินานั้นน่าจะเกิดจากความจำเป็นของรัฐในการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของบุคคล เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของรัฐในการบริหารงาน มากกว่ามาจากความต้องการที่จะแบ่งชนชั้นของ--

^{๕๐} “พระไอยการลักษณะรับฟ้อง” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 194.

^{๕๑} “พระไอยการลักษณะกู้หนี้” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 377.

^{๕๒} วิระดา สมสวัสดิ์ และวิระวุกฒิ วัฒนายน, เรื่องเดิม, หน้า 245.

^{๕๓} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 838.

บุคคลทางสังคม”^{๕๔} ในทางกลับกันเมื่อผู้หนึ่งได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้มีอำนาจในสังคมตั้งนั้นแล้ว ผู้หนึ่งก็ต้องแสดงความสวามิภักดิ์รับใช้พระองค์ตามที่อัศวินผู้สตรได้อธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ที่ต้องถูกควบคุมโดยผู้ปกครอง หรือผู้บังคับบัญชา ผู้มีตำแหน่ง และอุปาทานที่เขาย่างกว่า ผู้ที่มีจิตใจที่บริสุทธิ์ก็ว่านั้นก็สมควรจะได้รับสิ่งตอบแทนในการปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วย สิ่งตอบแทนที่ผู้บังคับบัญชา หรือผู้ที่เป็นนายสมควรจะได้รับคือสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดในสังคมคักดินานี้คือไพร่ ด้วยเหตุที่ไพร่เป็นที่มาของอำนาจทั้งทางการเมือง และเศรษฐกิจของสังคมคักดินา การอุทิศตนเป็นแรงงานในการรับใช้นายก็เพื่อเป็นการตอบแทนผลประโยชน์ที่ตนได้รับจากผู้เป็นนาย และจะมีผลไปที่การยอมให้มีไพร่ในสังกัดของตน ตามขศกาปรดาคักดินีที่จะได้รับจากผู้เป็นนายสูงสุดในสังคมคักดินาตามความดีความชอบนั้นๆ ด้วย โดยผ่านการถือครองที่นา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจทางสังคมที่ผู้หนึ่งได้รับเพื่อเป็นการแสดงออกถึงขอบเขตของอำนาจในการครอบครองแรงงานไพร่ของผู้หนึ่งที่พระมหากษัตริย์จะทรงยอมให้มีได้

เมื่อไพร่ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดในสังคมคักดินาไทยจากการที่ไพร่เป็นแหล่งที่มา--ของผลิตผลทางเศรษฐกิจ และเป็นที่มาของกำลังในการรักษาความมั่นคงของรัฐจากศัตรูภายนอก รวมทั้งการได้รับการยอมรับจากการอธิบายถึงสิทธิธรรมชาติที่ไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา มีผลให้ประเด็นนี้กลายเป็นตัวการสร้างความชอบธรรมที่รัฐโดยพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ออกกฎหมายบังคับให้ชนชั้นล่างของสังคมคักดินาทุกคนต้องเป็นไพร่ และสังกัดมลนาย ซึ่งการกำหนดให้สังกัดมลนายนี้หากอธิบายตามคติทางพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาข้างต้นก็จะเท่ากับว่าเป็นไปเพื่อการให้มลนายเป็นผู้นำให้ไพร่ ซึ่งยังคงเลือกอยู่กับความทะยานอยากตามธรรมชาติได้ เข้าใกล้ผู้ที่สามารถนำให้บุคคลนั้นได้บรรลุสิ่งสูงสุดตามคติพุทธศาสนาเท่าที่จะเป็นไปได้ การสังกัดมลนายตามคติทางพุทธศาสนาจึงอยู่ในลักษณะของการยอมให้ผู้ที่สะสมบุญบารมีที่มากกว่า และมีจิตใจที่บริสุทธิ์กว่า จากผลแห่งความประพฤตินของตน เป็นผู้ผู้นำในการควบคุมความประพฤติของไพร่ในสังกัดให้สามารถเข้าใกล้จุดสูงสุดของอุดมคติตามความเชื่อในพุทธศาสนาในที่สุดไม่ว่าทางใดก็ตามหนึ่ง คติความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาก็สามารถสร้างความชอบธรรมในการเกณฑ์แรงงานไพร่ของมลนายเพื่อการนำเอาแรงงานนั้นมาใช้เป็นที่มาของอำนาจทางสังคมต่อไป โดยมีระเบียบบังคับอยู่ในพระไอยการบานแผนกว่าให้ “ทำทาสเบียนหางว่าวไพร่ไว้ใช้ราชการ แต่ละคนสังกัดหมี่สังกัดกรม มีบัญชีสำมะโนครัว และระบบเลข”^{๕๕} และมีการกำหนดรายละเอียดต่างๆ ของเด็กในลักษณะของการระบถึงสิทธิของมนุษย์ที่เกิดมาแล้วจำต้องเข้าสังกัดมลนายเป็นไพร่ตามสังกัดของพ่อหรือแม่ โดยเมื่อครบกำหนดก็ต้องเข้าสังกัดตามที่กฎหมายระบุไว้ให้ “ขึ้น

^{๕๔} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, คักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519) ภาคผนวก, หน้า 5.

^{๕๕} ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา, 2510), หน้า 55.

สังกัดกรมกองก็ต่อเมื่อลูกหมูทั้งหญิงและชายอายุได้ตั้งแต่ 9 ปีขึ้นไป”⁶⁶ ดังเช่นข้อบัญญัติบ่งถึงการเข้าสังกัดมุลนายที่ว่า “ชายพลเรือนสมรสด้วยหญิงพลเรือน เกิดลูกอายุหวัปีได้แก่นายฝ่ายแม่ ลูกเอื้อยหวัปีได้แก่นายฝ่ายพ่อ กว่ำนันให้ป็นตามบานพะแนงเส้นโยง”⁶⁷

จากข้อบัญญัติมาตรานี้ได้แบ่งลูกชาย และลูกสาวออกจากกัน ในกรณีที่ทั้งพ่อและแม่เป็นพลเรือนโดยลูกชายคนโต หรือที่ข้อบัญญัตินี้ใช้คำว่า “ลูกอายุหวัปี” นั้นต้องเข้าสังกัดมุลนายฝ่ายแม่ ส่วนลูกสาวคนโต หรือที่ข้อบัญญัตินี้ใช้คำว่า “ลูกเอื้อยหวัปี” นั้นก็ต้องเข้าสังกัดมุลนายฝ่ายพ่อ

การที่กฎหมายแบบจาริตของไทยกำหนดให้บุคคลต้องเข้าสังกัดมุลนาย เนื่องจากความสำคัญของการใช้แรงงานคนในสังคม โดยมีแนวคิดที่เป็นคติความเชื่อทางพหุศาสนาที่วามนุษย์เกิดมาพร้อมกับกิเลส ตัณหา สันบนการออกกฎระเบียบนั้น ในประเด็นนี้พหุศาสนาได้ระบว่าการล่วงละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่นเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้จำต้องมีการควบคุมบุคคลมิให้ก่อความไร้ระเบียบขึ้นในสังคม ซึ่งพหุศาสนาได้กล่าวถึงสาเหตุที่ต้องมีการควบคุมสังคมดังมีปรากฏอยู่ในอัครคณูสูตรว่ามีสาเหตุมาจากการที่มนุษย์

“.....บางคนรักษาล้วนของตน ขโมยของคนอื่นมาบริโภค เมื่อถูกจับได้ ก็เพียงแต่สั่งสอนกันไม่ให้ทำอีก เขาก็รับคำ ต่อมาขโมยอีก ถูกจับได้ถึงครั้งที่ 3 ก็สั่งสอนเช่นเดิมอีก.....
.....เขาจึงประชมปรารภกันว่า.....ควรจะแต่งตั้งคนขึ้นให้ทำหน้าที่ติคนที่ควรติ ขัปไล่คนที่ควรขัปไล่.....”⁶⁸

ในกรณีนี้กฎหมายแบบจาริตของไทยได้กล่าวถึงการถือครองกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล โดยเริ่มจากการที่กฎหมายอนุญาตให้บุคคลสามารถเข้าไปที่ถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินว่างเปล่าได้ แต่ต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบเพื่อให้ไปดูและเขียนโฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ดังกล่าว ดังข้อบัญญัติที่ว่า

“ที่นอกเมืองหลวงอย่าให้เป็นทำเลเปล่า ให้นายบ้านอำเภอร้อยแขวงและนายอากรจัดคนเข้าอยู่.....เมื่อผู้ใดกันสร้างไร่นา เรือกสวนและขอกกล่าวแก่เจ้าหน้าที่ให้ไปดู ท่านให้เจ้าหน้าที่เขียนโฉนดให้ไว้แก่ผู้กันสร้าง เพื่อให้รู้ว่าผู้กันสร้างอยู่บ้านไหน กันสร้างขึ้นใหม่ในตำบลใด”⁶⁹

อย่างไรก็ตามการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินในสังคมศักดินานั้น “ผู้ที่อ้างสิทธิทำกิน ก็จะต้องเสียส่วยให้กับเจ้าเมือง เพื่อเก็บเข้าพระคลัง”⁷⁰ จึงจะถือว่ามีสิทธิทำกินในที่ดินนั้น ซึ่งประเด็นนี้อาจอธิบายได้ว่า “ในสังคมศักดินา บุคคลไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างแท้จริง”

นอกจากนี้กฎหมายแบบจาริตของไทยก็ได้ให้ความคุ้มครองสิทธิส่วนบุคคลในบริเวณเขต

⁶⁶ อัญชลี สุลายัณห์, เรื่องเดิม, หน้า 70.

⁶⁷ “พระไอยการบานแผนก” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 184.

⁶⁸ “อัครคณูสูตร” พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า 353.

⁶⁹ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, เรื่องเดิม, หน้า 34.

⁷⁰ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, เรื่องเดิม, หน้า 74.

ที่อยู่อาศัยโดยกำหนดว่า ".....นอกจากเขตเรือนั้นมีรั้ววงกัน เพื่อจะป้องกันโคกระบือ
เข้าออกเพียงใดๆ ชื่อว่าเขตบ้านผู้นั้นเพียงนั้น.....ถ้าผู้มีชื่อวิวาทกัน มิได้กรกเข้าไปถึง
ในที่อันท่านกล่าวไว้นี้ จะเอาเป็นรุกรมิได้สักอันเลย"⁷¹ แต่ถ้ามีผู้กรกเข้าไปยังเขตที่อยู่อาศัย
ของผู้อื่น กฎหมายแบบจารีตได้ระบุว่า "คนตีคบกันกินเมามายหมีรั้วจักผิดชอบ เข้ารั้วบ้าน
ท่านผิดเวลา ท่านหมีรั้วว่าคนร้ายคนดี ท่านไล่พ้นทางต้องบาทเจ็บก็ตีถึงตายก็ดี ท่านว่าเป็น
กามของมันเอง ท่านหมีให้มิโทษแก่ผู้พ้นทางนั้นเลย....."⁷² โดยข้อบัญญัตินี้ได้กำหนด
ให้เจ้าของบ้านมีสิทธิเหนือพื้นดินที่เป็นอาณาเขตที่อยู่อาศัยของตนอย่างสมบูรณ์ แม้การสังหาร
ผู้กรกเข้ามาในบริเวณบ้านก็ไม่ถือว่าเป็นความผิด ส่วนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล หรือ
สมบัติส่วนตัว รวมทั้งสิ่งที่ใช้เป็นที่มาแห่งทรัพย์สิน หรือใช้ในการประกอบอาชีพของผู้ถือกรรมสิทธิ์
นั้น กฎหมายได้บัญญัติไว้ดังเช่นที่ว่าการ "ลักมึงคุด ลังสาต หมาก มะพร้าวท่าน มิโทษเพียง
ปรับตามอัตราที่บัญญัติไว้ ความผิดในประเภทนี้รวมไปถึงการเผาไฟของถนนแต่ไฟลามไปไหม้ไร
คนอื่นเสียหาย การลักปลาในที่น้ำทำอากรของท่าน"⁷³ เป็นต้น

แม้กฎหมายแบบจารีตจะกำหนดให้ทุกคนต้องสังกัดมลนาย และความเชื่อในสังคม---
คักคินาตามหลักพุทธศาสนาได้สนับสนุนให้บุคคลต้องอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของผู้ที่มีฐานะที่สูง
กว่า กฎหมายแบบจารีตของไทยก็ยังอนุญาตให้ชนชั้นล่างของสังคมมีสิทธิเสรีภาพในระดับหนึ่ง
ซึ่งเป็นไปดังข้อบัญญัติที่ว่า "นายทาสคนใดขายทาสให้คนอื่น แต่ทาสไม่ชอบนายใหม่ทาสมีสิทธิ
ไถ่ตัวได้"⁷⁴ ส่วนในกรณีของไพร่ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม กฎหมายก็ได้อนุญาตให้เปลี่ยน
มลนายได้ จากการที่ "ไม่มีกฎหมายห้ามไพร่สมเปลี่ยนนาย แม้ว่าในทางปฏิบัติไพร่สมจะต้อง
ได้รับการยินยอมจากนายของตนก็ตาม"⁷⁵ และ "ไพร่ทุกคนต้องถูกสักหมายหม่ม เพื่อจัด
เตรียมกำลังคนขึ้นทะเบียนไว้เกณฑ์ใช้ราชการ"⁷⁶ แต่ไพร่ต้องถูกจำกัดเสรีภาพในเรื่องที่ดิน
ทำกิน โดย "กฎหมายจะประสงค์ให้ผู้คนอยู่ตามหมู่บ้านตามอำเภอเดิมของตน หรืออย่าง
น้อยก็ให้ขึ้นเถียรเป็นหลักฐานไว้ในตำบลภูมิลำเนาเดิม เมื่อเกิดศึกสงคราม หรือราชการ
พึงประสงค์จะเกณฑ์เข้ามาใช้ในกิจการสำคัญ ก็จะใช้เรียกเกณฑ์ได้โดยทันที ดุจะถือความ
สะดวกของทางบ้านเมืองเหนือเสรีภาพเคลื่อนย้ายของบุคคล"⁷⁷

แม้กฎหมายตราสามดวงซึ่งเป็นกฎหมายแบบจารีตของไทยได้บัญญัติข้อกำหนดกฎหมาย
ในลักษณะของการคุ้มครองการละเมิดสิทธิส่วนบุคคล และการละเมิดในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน

⁷¹ "พระไอยการลักษณะวิวาทคดี" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 429.

⁷² "พระไอยการลักษณะโจร" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 455.

⁷³ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, เรื่องเดิม, หน้า 20.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

⁷⁵ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 73.

⁷⁶ อัญชลี สุสายัณห์, เรื่องเดิม, หน้า 70.

⁷⁷ ขจร สุขพานิช "ฐานันดรไพร่", ข้อมูลจากอดีต (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2518), หน้า 35.

ทั้งอสังหาริมทรัพย์ หรือทรัพย์สินประเภทเคลื่อนย้ายไม่ได้ เช่น บ้าน และที่ดิน ตลอดจนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินประเภทสังหาริมทรัพย์ หรือทรัพย์สินประเภทเคลื่อนย้ายได้ เช่น ผลไม้ หรือปลาที่มีเจ้าของ เป็นต้น กฎหมายตราสามดวงก็ยังคงกำหนดให้บุคคลพึงได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นทั้งในลักษณะของการช่วยรักษากรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน และกฎหมายยังกำหนดให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการรักษาสีทิมของผู้อื่นด้วย ดังเช่น ข้อนบัญญัติที่ว่า

"ถ้าเรือลำหนึ่งจับถ่อภายถอยออกไป แลเรือลำหนึ่งตั้งใจจะจอดแลหลีกกะทบกะทั้งเรือข้างหนึ่งลุ่มก่ติ แลเรือจวนกันหมิ่นทันหลีกลำหนึ่งลุ่มก่ติ ให้เจ้าเรือซึ่งมิได้ลุ่มนั้นอยู่ช่วยก็เรือเกบลึงของ ถ้ามิอยู่ช่วย ให้ใช้ของเรือลุ่มก่ติหนึ่งเพราะเหตุหาความกรณาต่อกันมิได้"⁷⁸

ในทางกลับกันเมื่อบุคคลกระทำผิดแล้วไม่สามารถจับเอาตัวผู้กระทำผิดนั้นมาลงโทษได้กฎหมายก็กำหนดให้คนในครอบครัวของผู้กระทำผิดนั้นมีส่วนร่วมรับผิดชอบด้วย เช่น ข้อความที่ว่า ".....ถ้าคงวาหมีรู้เห็นด้วยใจ หมีรู้แห่งที่ใจอยู่จริงท่านว่าให้เอาแต่พ่อแม่พี่น้องลูกเมียใจอันสนิทนั้นมาจำไว้กว่าจะได้ใจ....."⁷⁹

ส่วนบทบัญญัติที่เป็นการรักษาสีทิมเสรีภาพส่วนบุคคลนั้นมีตัวอย่างดังบทบัญญัติที่กำหนดให้บุคคลแม้เป็นทาสก็มีสิทธิที่จะฟ้องร้องนายเงินได้ โดยกฎหมายระบุไว้ดังนี้

"ถ้าทาสแค้นใจเจ้าเบี้ยนายเงินด้วยประการใด ๆ ฟ้องให้เรียกนายเงินออกมายังโรงสาร ท่านว่าให้มันส่งค่าตัวมันแก่นายเงินเสียก่อนจึงให้มันฟ้องอย่าให้มันฟ้องเหนือเงินท่าน ถ้าเจ้าเงินทำผิดเป็นความมหันตโทษ ถ้าไม่ส่งค่าตัวก็รับฟ้องไว้พิจารณาได้"⁸⁰

ในส่วนของกลุ่มชนชั้นสูงกฎหมายแบบจารีตก็ได้กำหนดสิทธิไว้แตกต่างจากกลุ่มชนชั้นอื่น โดยกลุ่มเจ้านายจะมีสิทธิและผลประโยชน์มาตั้งแต่ประสูติ ซึ่งสิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงระเบียบปฏิบัติที่อยู่นอกเหนือความเชื่อทางศาสนา จนทำให้เกิดอภิสิทธิ์ทางชนชั้น โดยกลุ่มเจ้านายจะได้รับการยกเว้นถูกเรียกเกณฑ์แรงงาน และการเสียภาษีที่นา เจ้านายสามารถเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ได้ เมื่อกระทำความผิดก็จะถูกพิจารณาคดีได้แต่เฉพาะศาลในกรมวังเท่านั้น และจะถูกนำไปขายเป็นทาสไม่ได้ เมื่อเจ้านายปฏิบัติราชการมีความดีความชอบแล้วก็จะได้รับพระราชทานตำแหน่งให้เป็นเจ้าทรงกรม มีสิทธิที่จะควบคุมไพร่ที่จะได้รับพระราชทานมา รวมทั้งข้าราชการในกรมนั้น ๆ ที่เจ้านายพระองค์นั้นดลรับผิดชอบ แต่สิทธินี้จะคงอยู่เฉพาะช่วงเวลาของการดำรงพระชนม์ของเจ้านายพระองค์นั้นๆ เท่านั้น

ส่วนขุนนางที่มีศักดินา 400 ขึ้นไป ซึ่งเป็นขุนนางระดับสูงนั้น จะได้รับสิทธิตามกฎหมายและมีสิทธิที่จะได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์ทั้งในยามปกติ และในยามที่ได้รับชัยชนะจากสงคราม ขุนนางระดับสูงจะได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน มีสิทธิเข้าเฝ้าเวลาที่พระมหากษัตริย์ทรงว่าราชการ นอกจากนี้ขุนนางระดับสูงยังได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายด้วย โดยที่ผู้ใดจะเจรจาหยาบฆ่าต่อขุนนางจะได้รับโทษอย่างหนัก และจะต้องเรียกชื้อตาม

⁷⁸ "พระไอยการเบตเสจร" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 404.

⁷⁹ "พระไอยการลักษณโจร" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 443.

⁸⁰ "พระไอยการลักษณรับฟ้อง" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 195.

ราชทินนามที่ได้รับพระราชทานมา เมื่อเกิดคดีความกฎหมายก็อนุญาตให้แต่งตั้งทนายว่าความ เพื่อแก้ต่างแทนตัวได้โดยไม่ต้องไปศาลด้วยตนเอง ยกเว้นคดีอภินิหาร เช่น คดีขบถต่อแผ่นดิน กฎหมายยังให้ความคุ้มครองการถือสิทธิในทรัพย์สินภายในเขตที่อยู่อาศัยของขุนนาง โดยบ้านของขุนนางจะได้รับการยกเว้นจากการตรวจค้นบางประการ และที่สำคัญที่สุด ขุนนางมีสิทธิอย่างสมบูรณ์ในการควบคุมดูแลทำนุบำรุงไพร่เพื่อประโยชน์แก่ทางราชการตาม คักคินาที่ตนได้รับ^{๑๑}

นอกจากนี้กฎหมายแบบจารีตก็ได้มีบทบัญญัติในลักษณะของเป็นการอนุญาตให้บุคคล---สามารถฟ้องร้องผู้พิพากษาเพื่อการรักษาสิทธิของตนได้ หากเห็นว่าคำพิพากษาที่ได้รับนั้นไม่เป็นไปตามหลักพระธรรมศาสตร์ แต่สิทธินี้ก็กลับถูกจำกัดอยู่เพียงในกลุ่มชนชั้นสูงเท่านั้น เนื่องจากกลุ่มชนชั้นล่างไม่ได้รับอนุญาตให้เรียนรู้หลักพระธรรมศาสตร์เลย แต่ในทางตรงกันข้าม หากเอาคำพิพากษานั้นกลับมาพิจารณาอีกครั้งแล้วคำพิพากษากลับเป็นไปตามหลักพระธรรมศาสตร์ผู้ฟ้องร้องนั้นก็จะมีความผิด และมีบทลงโทษผู้ฟ้องร้องมากกว่าการพิพากษาผิดถึงสองเท่า ดังบทบัญญัติที่ว่า

"ผู้มีเคตติกล่าวโทษผู้พิพากษา ว่าพิพากษาผิดให้เรียกเอาคำพิพากษามาดู ถ้าพิพากษาผิดให้ให้ใหม่ผู้พิพากษาเป็นข้อเลมิต แล้วให้ใช้ทรัพย์เท่าพิพากษาผิด ถ้าพิพากษาต้องด้วยพระธรรมสาตราใช้ ให้ใหม่ผู้กล่าวหาสองเท่าพิพากษาอันต้องด้วยพระธรรมสาตราชลาตรา^{๑๒}"

นอกจากนี้หากผู้พิพากษาดัดสินคดีหลวงผิด และต้องแน่คดีในชั้นอุทธรณ์ ซึ่งย่อมต้องได้รับการพิสัจน์ในความผิดนั้นให้เป็นที่ประจักษ์ ในความผิดนั้น "ผู้พิพากษาเองต้องถูกลงโทษโดยิต"^{๑๓} โดยที่สิทธินี้ได้ถูกกำหนดขึ้นเฉพาะกับ "คดีหลวง" หรือคดีที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นสูงเท่านั้น

การจัดระเบียบ และควบคุมสังคมตามข้อบังคับของกฎหมายแบบจารีตไทยนั้นอยู่ภายใต้คติความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยพุทธศาสนาเป็นตัวการในการกำหนดโครงสร้างของชนชั้นในสังคมคักคินา พระสูตรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกในหมวดอัครคัมภีร์สูตร จึงเป็นหลักการสำคัญในการกำหนดระเบียบ และหน้าที่ของบุคคลแต่ละบุคคลในสังคมคักคินา คติความเชื่อของพุทธศาสนาได้ถูกถ่ายทอดออกมาในตัวของกฎหมายตามแบบจารีตของไทย เมื่อการมีผลบังคับใช้ให้มีการควบคุมทางสังคมตามระเบียบแบบแผนที่มีอำนาจสูงสุดในการออก---กฎหมาย และบังคับใช้กฎหมายต้องการ โดยคติความเชื่อของพุทธศาสนาก็ได้กำหนดหน้าที่ของผู้มีอำนาจสูงสุดนั้นไว้ด้วย เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมในการจัดระเบียบ และควบคุมสังคมโดยผ่านข้อบังคับของกฎหมายให้เป็นผลสำเร็จ ซึ่งความประพฤติ หรือจรรยาภานำมาใช้ในการอธิบายความชอบธรรมของการจัดระเบียบสังคมที่ทำให้เกิดเป็นโครงสร้างทางชนชั้นของสังคมคักคินาว่าความประพฤติมีความสำคัญเหนือชาติกำเนิด ผู้ที่ดำรงสถาน-

^{๑๑} ปิยนาด ขุนนาค, เรื่องเดิม, หน้า 29-30.

^{๑๒} "พระไอยการลักษณะอรรถ" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 271.

^{๑๓} ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, เรื่องเดิม, หน้า 52.

ภาพเป็นชนชั้นสูงก็จะหมายถึงผู้ที่มีความประพฤตินดี และมีจิตใจที่บริสุทธิ์กว่าชนชั้นล่าง ดังนั้นจึงสมควรที่ผู้ที่เป็ชนชั้นล่างของสังคมจำต้องอยู่ภายใต้อาณัติของชนชั้นสูงในฐานะของการเป็นไพร่ และต้องสังกัดมุลนาย

จะเห็นได้ว่ากฎหมายแบบจาริตได้ให้ความล้าคัญกับสิทธิของชนชั้นสูง เป็นสิทธิพิเศษที่บุคคลกลุ่มนี้จะพึงได้รับความยุติธรรมตามกฎหมายจากคำพิพากษา โดยเมื่อผู้ฟ้องร้องมีความเห็นว่าได้รับคำพิพากษามัดไปจากหลักพระธรรมศาสตร์ หรือพระราชศาสตร์ ผู้นั้นมีสิทธิฟ้องร้องเอาผิดกับผู้พิพากษาได้ แต่หากพิจารณาคำพิพากษาแล้วไม่เป็นไปตามที่ผู้ฟ้องร้องกล่าวหา ผู้ฟ้องร้องนั้นต้องรับโทษมากกว่าผู้พิพากษานั้นถึง 2 เท่า โดยกฎหมายแบบจาริตได้ให้ความล้าคัญกับสิทธิของการเป็นชนชั้นสูงมากกว่าชนชั้นล่าง ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ แม้คติความเชื่อในสังคมคักดินาจะไดกล่าวถึงธรรมชาติของความทะยานอยากของมนุษย์ อันเป็นสาเหตุของการที่ต้องมีผู้ใช้อำนาจในการควบคุมสังคมก็ตาม แต่ขุนนางซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นสูงในสังคมผู้มีหน้าที่รับสนองพระบรมราชโองการจากพระมหากษัตริย์ก็ยิ่งถือว่าเป็นมนุษย์ที่ยังคงความทะยานอยากอยู่ การควบคุมการปฏิบัติงานของขุนนางจึงต้องได้รับการควบคุมจากพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมเสมือนดังพระโพธิสัตว์ ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะใช้อำนาจรัฐในการนำราษฎรให้บรรลุสิ่งที่เป็นอุดมคติสูงสุดทางพุทธศาสนา จึงจำต้องมีการควบคุมขุนนางอย่างใกล้ชิด โดยโทษที่จะชดเชยวางมิให้พระองค์ทรงใช้พระราชอำนาจนั้นจึงเป็นโทษสูงสุดที่คนในสังคมจะได้รับ การบัญญัติกฎหมายในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิส่วนบุคคลจึงต้องกำหนดขึ้นในลักษณะที่สอดคล้องไปกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนาด้วย เพื่อเป็นการสนับสนุนความชอบธรรมของอำนาจดังกล่าว และให้อำนาจรัฐนั้นยังคงดำเนินต่อไปตราบเท่าที่ผู้นำรัฐยังคงบุญญาบารมีตามความเชื่อในพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์

2.2 การศึกษากฎหมายเพื่อการเข้าสู่ระบบราชการ และการรักษาสถานภาพของชนชั้นนำไทย

สังคมคักดินาเป็นสังคมที่ได้รับการหล่อหลอมมาจากคติความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะที่มีผลต่อการกำหนดโลกทัศน์ของคนไทยในสังคมคักดินามากที่สุดคือ คติไตรภูมิ ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่มาจากพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงของพญาลีไทย พระองค์ทรงอ้างถึงแหล่งข้อมูลที่ทรงพระราชนิพนธ์ว่าทรงได้รับจาก

"ได้ฟังได้เรียนแต่สำนักพระสังฆเจ้าทั้งหลาย คือ พระมหาเถรมนิพนธ์ เป็นอาทิครู เรียนแต่พระขอโณมทลีสี่และพระมหาเถรธรรมपालเจ้าบ้าง พระมหาเถรสิทธิธตเจ้าบ้าง พระมหาเถรพุทธวงศ์เจ้าบ้าง พระมหาเถรปัญญาันทะบ้าง เรียนแต่ราชบัณฑิตผู้หนึ่ง ชื่ออุปเสนราชบัณฑิตผู้หนึ่งชื่ออทรายราชบัณฑิต เรียนแต่ใกล้ด้วยสารนิสัย แต่พระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ในเมืองหริภุญไชย"^{๕๔}

พระองค์ทรงระบุถึงพระราชประสงค์ของการพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "ไว้เพื่อมีอรรถ

^{๕๔} พญาลีไทย, ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2535), หน้า 3-4.

พระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่านอันหนึ่ง เพื่อจำริญพระธรรมโสด"^{๘๕} อย่างไรก็ตามคติความเชื่อที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงก็ได้ใช้เป็นบรรทัดฐานในการกำหนดโลกทัศน์ในวิถีชีวิตของคนไทยโดยเริ่มตั้งแต่ที่พญาลิไทยได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นต้นมา ไตรภูมิพระร่วงได้กำหนดเป้าหมายสูงสุดของชีวิตไว้ที่การหลุดพ้นจากกระแสไตรภูมิคือกระแสของการเวียนว่ายอยู่กับภพภูมิทั้ง ๓ อันได้แก่ รูปภูมิ กามภูมิ และอรพภูมิ ด้วยการบรรลุถึงชีวิตเหนือไตรภูมิซึ่งเรียกว่าพระนิพพาน โดยทางจิต คือสภาวะดับทุกข์สิ้นเชิง การพบพานพระพทธศาสนาจะถือว่าเป็นคุณค่าอันประเสริฐของชีวิต เพราะจะนำทางให้รู้จักการเลือกระดับชีวิตให้ดี และประณีตยิ่งขึ้นในกระแสไตรภูมิ^{๘๖} การรู้แนวทางปฏิบัติสู่ชีวิตเหนือไตรภูมิก็จะหมายถึงการหลุดพ้นจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงจากการเสวยสุข-ทุกข์ในภพภูมิทั้ง ๓ ดังกล่าว การรับรู้แนวทางในการหลุดพ้นดังกล่าว มีส่วนให้ทัศนคติเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมคึกคักคึกคักอยู่ภายใต้คติไตรภูมิด้วย และสิ่งนี้ก็ได้รับการถ่ายทอดลงสู่การจัดการศึกษา เพื่อเป็นการหล่อหลอมความคิดบุคคลผู้จะได้รับการศึกษาให้มีโลกทัศน์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการ----ดำเนินชีวิตของคนในสังคมคึกคักคึกคักไทย

ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นเหตุให้ต้องได้รับการศึกษาว่าด้วยเหตุที่มนุษย์ "ประมาทลิมตน (ลิม) การอันจักเป็นกศลบุญธรรม"^{๘๗} และด้วยความประมาทลิมตนนี้เองที่ทำให้ "เข้าสาสินี่ก็ดาลเป็นเข้าเปลือกไป แล้วที่เกี่ยวเข้า เข้านั้นก็หายไป เห็นแต่ซึ่งแลพางเปล่า และจะเป็นรวงเข้าคินมาเหมือนแก่นนั้นหาบมิได้."^{๘๘} ไตรภูมิพระร่วงก็ได้กล่าวถึงการแก้ปัญหาว่าต้องแต่งตั้ง "ผู้หนึ่งให้เป็นใหญ่เป็นเจ้าเป็นจอมเรา"^{๘๙} ด้วยผู้นั้นต้องเป็นผู้ที่มี "ใจงามใจดีกว่าคนทั้งหลาย ใจซื่อใจตรงใจบุญกว่าคนทั้งหลาย"^{๙๐} ให้มีหน้าที่ "แต่งตั้งบังคับถ้อยความอันผิดแลชอบแก่เรา"^{๙๑} และได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้มีปัญญาว่า "คนผู้มีปัญญาควรเอาอาการดังนี้ ใส่ใจแลรำพึงถึง อนิจจังสังสาร แลเร่งกระทำบุญแลธรรม จงนึ่งให้พ้นจากสังสารอันบมิเที่ยงแล ให้พ้นพลันถึงสมบัติคือ มหานคร นิพพาน อันหมั่นอันบรู้อธิบาย บมฺริตยา บมฺริจากที่ลางที่ดียิ่งกว่าสมบัติทั้งหลายอันมิไตรโลกนี้แล"^{๙๒} ดังนั้นการจัดการศึกษาในสังคมคึกคักคึกคักจึงมีขึ้นเพื่อให้ผู้มี "บุญแลธรรม" ได้เป็นผู้อบรมสั่งสอนมิให้เกิดการประมาทลิมตน ลิมการอันจักเป็นกศลบุญธรรมเกิดแก่ผู้เป็นศิษย์ได้ โดยมีจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาที่การ "พ้นพลันถึงสมบัติคือ มหานคร นิพพาน" ดังนั้นวัดจึงเป็นสถานที่เหมาะสมที่

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

^{๘๖} สภาวรรณ ๓, บางช้าง, เรื่องเดิม, หน้า 313.

^{๘๗} พญาลิไทย, เรื่องเดิม, หน้า 276.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 279.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

สุดที่จะให้การศึกษาแก่เด็กชายผู้ต้องการเข้ารับการศึกษ ซึ่งจะได้แก่ เด็กชายที่เป็นลูกศิษย์วัด และสามเณรอายุประมาณ 12-15 ขวบ หรือบางคนที่ต้องการเล่าเรียนต่อก็จะบวชเป็นภิกษุเมื่อมีอายุ 20 ปีขึ้นไป”^{๒๓} ครรผู้ทำการสอนจึงได้แก่ พระภิกษุ “ในทกวัด พระภิกษุผู้เฉลียวฉลาดรูปหนึ่งจะได้รับมอบหมายให้ ให้การศึกษาแก่บรรดาออกเณร เริ่มลงมือเรียนกันหลังอาหารเพล สามเณรทั้งนั้นจะไปพร้อมกันที่โรงเรียนนั้น สอนให้รู้จักอ่านและเขียนภาษาสยาม พงศาวดารและขนบธรรมเนียมประเพณีของประเทศ พร้อมด้วยอักษร และไวยากรณ์ภาษาบาลี”^{๒๔}

การที่วัดมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมคึกคักดีมาก ทำให้วัดได้รับความคุ้มครองจากคนในสังคมโดย “ผู้ที่เข้าไปอาศัยอยู่ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ ย่อมอยู่ได้โดยปลอดภัยเสมอ และถ้าผู้ใดบังอาจไปแตะต้องเข้า จะได้รับทัณฑ์ฐานลงโทษต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนัก”^{๒๕} และกฎหมายยังได้กำหนดโทษสำหรับการล่วงละเมิดเอกลิทธิดังกล่าวไว้ด้วย เช่น

“มาตราหนึ่ง มีผู้ร้ายลักล้างกุฏิสถานสงฆาษาลาทำนให้มันทำใช้ ให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง 60 ที 30 ที แล้วให้อ้ายดไปแก่นายมัน ถ้าลักขตพระพุทธรูปขตพระสลูปขตพระวิหาร ให้ลงโทษ 3 ประการ ๆ หนึ่งให้ฆ่าเสีย ประการหนึ่งให้ตัดนิ้วมือเสีย ประการหนึ่งให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง 60 ที”^{๒๖}

ดังนั้นเมื่อสังคมคึกคักได้ให้ความสำคัญกับวัดให้เป็นแหล่งผลิตผู้มีปัญญาเพื่อให้เป็นไปตามคติไตรภูมิแล้ว กฎระเบียบภายในวัดซึ่งส่วนหนึ่งคือระเบียบที่เป็นการกำหนดความสัมพันธ์ของบุคคลที่พึงปฏิบัติต่อพระภิกษุก็ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาทางอ้อมของผู้ที่เป็นศิษย์ด้วย โดยนักเรียนจะได้รับการฝึกหัดกิจกรรมารยาทไปด้วยพร้อม ๆ กับการศึกษา เช่น “เมื่อถึงเวลาเข้านักเรียนตื่นนอนแล้วแบ่งเป็น 2 พวกคือเข้าถลกบาตรแลไปรับบาตรพระพวก 1 อยู่ทำกับข้าวหาสำหรับของฉันตั้งน้ำปัดหอนพวก 1 หรือเช่นระเบียบที่ว่า ถ้าเป็นนักเรียนไปนอกบ้าน เช้ามาถึงต้องเข้าไปกราบครู 3 หน จึงลงมือเรียน และถ้าเป็นนักเรียนนอนวัดต่อหนึ่งสัปดาห์กราบครูอีก 3 หน จะกลับออกมาอีกกราบอีก 3 หน นอกจากนี้ยังมีความผิดสำหรับการที่ไม่กราบ 3 หนทุก ๆ วิธีนั้นมีโทษถูกเขียน อยู่ใน 3 ที 5 ที 10 ที ด้วยไม้-

^{๒๓} สุพรรณิ กาญจนันท์จิติ, “บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), หน้า 85.

^{๒๔} นิโกลาส์ แชรแวล, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 182.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

^{๒๖} “พระไอยการลักษณะโจร” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 446

เรียวกี่เหลากำกับไว้สำหรับความผิฉะนั้น”^{๙๗} ระเบียบปฏิบัติ เช่นนี้ เป็นวัตรปฏิบัติที่บุคคลพึงมี ต่อพระภิกษุทั้งในฐานะเด็กวัด และสามเณร จากการที่พระภิกษุได้รับการยกย่องให้มีสถานภาพสูงในสังคม ทำให้นิโกลาส์ แชรแวล ชาวฝรั่งเศสที่ได้เดินทางเข้ามาในสมัยอยุธยาได้บันทึกถึงสิ่งนี้ไว้ว่า “เขาไม่ไหว้ใครเลย ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อย แม้แต่องค์พระเจ้าแผ่นดินเอง ทุกคนต้องหมอบกราบลงกราบพระทั้งนั้น”^{๙๘} การยกย่องให้พระภิกษุดำรงสถานภาพทางสังคมที่สูง เป็นความต้องการที่จะเปิดโอกาสให้พระภิกษุได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง--อย่างเต็มที่ให้พระภิกษุได้ทำหน้าที่ที่จะ “...เสียดสละกำลังกาย กำลังปัญญาแม้กระทั่งชีวิตต่อสู้อุปสรรคทุกอย่าง มุ่งแต่จะให้ประชาชนได้ทราบซึ่ง เข้าถึงธรรมของพระบรมศาสดา.....”^{๙๙} ดังนั้นระเบียบการปฏิบัติภายในวัดจึงอยู่ภายใต้การยกย่องสถานภาพอันสูงส่งของพระภิกษุด้วย และสิ่งนี้ก็ เป็นสิ่งหนึ่งที่นักเรียนจะได้รับจากการเข้ารับการศึกษาวัดนอกเหนือจากการศึกษาทางตรงคือการ เรียนรู้ที่จะยอมรับผู้ที่มิมีสถานภาพทางสังคมที่สูงกว่า และเรียนรู้ถึงระเบียบที่ผู้มีสถานภาพทางสังคมต่ำกว่าปฏิบัติเมื่อต้องการติดต่อสัมพันธ์ด้วย ทั้งเพื่อการสร้างความชอบธรรมในการดำรงสถานภาพในสังคมของกลุ่มที่ถูกกำหนดว่ามีสถานภาพที่สูงกว่า และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการเรียนรู้ถึงการยอมรับระเบียบปฏิบัติที่กลุ่มชนชั้นล่างพึงปฏิบัติต่อกลุ่มชนชั้นสูง

ส่วนการจัดการศึกษาสำหรับบุตรของชนชั้นสูงก็ยังคงใช้วัดเป็นแหล่งรับการศึกษาเช่นเดียวกับสามัญชนทั่วไป ด้วยการจัดให้มี “ประเพณีการสร้างวัดประจำตระกูล จดมุ่งหมายก็เพื่อจะอาราธนาพระสงฆ์ที่ทรงคุณธรรมให้มาจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้น แล้วตนจะได้ส่งบุตรหลานตลอดจนบริวารเข้าไปศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนเป็นที่บำเพ็ญกุศลประจำตระกูลแห่งตน”^{๑๐๐} ส่วนทางฝ่ายราชสำนัก วัดก็ยังคงมีความสำคัญสำหรับเป็นสถานศึกษาในเบื้องต้นของเหล่าเชื้อพระวงศ์เช่นเดียวกัน โดยเมื่อหลังจากที่พระเจ้าลูกเธอได้ทรงเรียนภาษาไทยไปจนพระชันษาราว 7 ขวบ “จึงเริ่มเรียนชั้นมัธยมศึกษากาศต้น... พระองค์ชายเริ่มเรียนภาษามคธ และจะทรงเรียนต่อไปเรื่อยๆ จนกระทั่งโสกันต์ เมื่อพระชันษา 13 ปี แต่นั้นเรียน--วิชาชั้นมัธยมภาคปลาย คือพระองค์ชายทรงผนวชเป็นสามเณร เรียนพระธรรมกับทั้งฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย discipline และเริ่มเรียนศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่ชอบพระอัชฌาภัยทรง

^{๙๗} หลวงประเสริฐอักษรนิติ, “โบราณศึกษา” โบราณศึกษา วิธีสอนหนังสือไทย การสร้างประสิทธิภาพในการเรียน พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี หลวงบรรหารศวกวาท (พลาย บรรหารศวกวาท), หน้า 37.

^{๙๘} นิโกลาส์ แชรแวล, เรื่องเดิม, หน้า 173-174.

^{๙๙} เขมกะ (นามแฝง), หน้าที่ของคน (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2512), หน้า 244

^{๑๐๐} จิตรกร ตั้งเกษมสน, “การศึกษาในสมัยอยุธยา” ความเป็นมาของการศึกษาไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2525), หน้า 49.

ทรงผนวชอยู่พรรษา 1 บ้าง กว่านั้นบ้าง จึงลาผนวช"¹⁰¹ และจะทรงผนวชอีกครั้งเมื่อ "จนพระชันษาได้ 21 ปี ถึงเขตอุดมศึกษา ทรงผนวชอีกครั้ง 1 เป็นภิกษุศึกษาพระธรรม--วินัยกับทั้งวิชาอคมชั้นสูง.....เมื่อลาผนวชก็เป็นสำเร็จการศึกษาสามารถรับราชการได้แต่นั้นไป"¹⁰² เช่นเดียวกับบุตรของขุนนาง การเตรียมตัวเพื่อบริหารกิจการบ้านเมือง พระองค์ชายก็ยังต้องศึกษาจากผู้มีความรู้ภายในราชสำนักในลักษณะของการเรียนรู้ด้วยตนเองจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวด้วย" ซึ่ง "เจ้านายได้เปรียบคนจำพวกอื่นเพราะมีตำแหน่งเข้าเฝ้าในท้องพระโรงอันเป็นที่ว่าราชการบ้านเมือง ได้เรียนด้วยได้ฟังคดีที่เจ้าหน้าที่กราบบังคมทูล และที่พระเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการมาแต่เยาว์วัย ตลอดจนได้คุ้นเคยกับท่านผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการบ้านเมือง ด้วยเข้าเฝ้าทุกๆ วัน"¹⁰³

จะเห็นได้ว่าวัดยังคงถูกใช้เป็นแหล่งศูนย์กลางทางการศึกษาเช่นเดียวกับกลุ่มชนชั้นล่างในสังคมศักดินา แต่สิ่งหนึ่งที่แตกต่างออกไปคือการที่ "ทางฝ่ายราชสำนัก นอกจากจะส่งพระราชกุมารไปศึกษากับพระตามอารามต่างๆ แล้ว ก็มักจะมีพระมหाराชครูและโหราธิบดีเข้ามาสอนนิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ ราชประเพณี ตลอดจนวิชาการปกครอง และการรบพุ่งอื่นๆ อีกด้วย พระมหाराชครูและพระโหราธิบดีส่วนมากจะเป็นพราหมณ์"¹⁰⁴ ทำให้มีการถ่ายทอดแนวความคิดของพราหมณ์ไปสู่ผู้รับการศึกษาด้วย โดยสิ่งที่พราหมณ์ใช้สั่งสอนพระราชกุมารจะบันทึกอยู่ใน "คัมภีร์ราชনীติ" ซึ่ง "เชื่อกันว่าเป็นคัมภีร์โบราณเขียนขึ้นโดยพราหมณ์สองคนคือ พราหมณ์เอโนนตญาณ และพราหมณ์คณาภิสะกยะ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะสั่งสอนกษัตริย์"¹⁰⁵ ให้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมือง โดยคัมภีร์นี้ได้กล่าวถึงบทบาทที่พระมหากษัตริย์ทรงสมควรกระทำ 3 ประการคือ "กษัตริย์ผู้สามารถรักษาความสงบภายใน กษัตริย์ผู้สามารถขยายอาณาเขตเอาชนชาติได้ และท้ายที่สุดซึ่งดเหมือนว่าจริงๆ แล้ว ราชনীติจะให้ความสำคัญแค่เป็นพิธีการเท่านั้น คือการบรรลุนิพพาน"¹⁰⁶ การถ่ายทอดแนวความคิดทางศาสนาของพราหมณ์ในราชสำนัก จึงเป็นส่วนผสมระหว่างหลักธรรมในพุทธศาสนา และปรัชญาความคิดของพราหมณ์ นอกจากคำสั่งสอนของพราหมณ์จะให้ความชอบธรรมในการขยายอาณาเขตแล้ว พราหมณ์ยัง ".....ได้กล่าวถึงการป้องกันภัยพิบัติต่างๆ ตลอดจนการปฏิบัติธรรมซึ่งจะนำไปสู่สวรรค์ด้วย"¹⁰⁷ โดยมีเป้าหมายที่การบรรลุนิพพาน นอกจากนี้ คำสั่งสอนของพราหมณ์เช่นราชনীตินี้ยังได้กล่าวถึง "ราชธรรม 10 ประการ" ให้ ". . . เป็น

¹⁰¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร : ศิลปา---บรรณาการ, 2516), หน้า 15-16.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน

¹⁰⁴ จิตรกร ตั้งเกษมสุข, เรื่องเดิม, หน้า 40.

¹⁰⁵ สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, เรื่องเดิม, หน้า 125.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

เสมือนจริยธรรมส่วนพระองค์ซึ่งควรจะถูกนำมาใช้เป็นข้อจำกัดอำนาจทางการเมือง การปกครอง"¹⁰⁸ ซึ่งราชธรรม 10 ประการนี้มีบทสรุปตอนท้ายของคำสอนว่า " ราชธรรม พระราชาธิบดีผู้ทรงธรรม ต้องประพฤติเป็นวัตรโดยความไม่ประมาท"¹⁰⁹ อันเป็นไปตามคำสอนในพุทธศาสนาในหมวด "ทศนิธราชธรรม"

ส่วนสำหรับผู้ที่จะเข้ารับราชการเป็นขุนนางนั้นต้องมีคุณสมบัติ และจำต้องเรียนรู้เพื่อการเข้าสู่ระบบราชการ ดังนี้

"อนึ่งผู้จะเป็นพระหลวงขุนหมื่น ย่อมประกอบด้วยอะชิบตีสี่ประการ คือฉันทาชิบตี คือ วิชาชิบตี คือจิตาชิบตี คือวิมังสาชิบตี ฉันทาชิบตีนั้นคือล้นเกล้าล้นกระหม่อมต้องนบพระราชา-- ประสงค์สิ่งใด ผู้นั้นนำซึ่งสิ่งนั้นมาทูลเกล้าถวาย วิชาชิบตีนั้นคือกอบด้วยความเพียรในราชการมิได้ขาด จิตาชิบตีนั้นคือมีน้ำใจกล้าแข็งในการณรงค์สงคราม วิมังสาชิบตีนั้นคือฉลาดในที่นิภากษาคความแลอบายในราชการต่างๆ ถ้าผู้ใดมีประกอบไปด้วยทิวชิบตีสี่ประการ แต่ประการใดประการหนึ่งไซ้ ถึงคนานุรูปสมควรก็ตี อย่าให้สมหากลาโหม สมหะ-- นายกจัดสดมกราบทูลพระกรุณาตั้งแต่งตั้งผู้นั้นเป็นพระหลวงขุนหมื่นเป็นอันขาดทีเดียว"¹¹⁰

ความรู้อีกประการหนึ่งที่ผู้จะเป็นขุนนางจะต้องเรียนรู้คือ "สภานิตยบทิตนพระร่วง"¹¹¹ หรือสภานิตนพระร่วง ซึ่งสภานิตนพระร่วงจะใช้เป็นบทเรียนหนึ่งสำหรับสอนมารยาทของผู้ที่จะเข้ามารับราชการให้รู้จักยอมรับผู้ที่ศักดิ์ศักดิ์กว่า ดังเช่นข้อความที่ว่า "อย่านั่งชิดผู้ใหญ่ อย่าไฝ่สูงให้พ้นคักดิ์"¹¹² หรือข้อความที่ว่า "อย่าขัดแย้งผู้ใหญ่ อย่าไฝ่ตนให้เกิน"¹¹³ เป็นต้น แต่สภานิตนพระร่วงก็ยังคงให้ความสำคัญกับการรับใช้พระมหากษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์มากกว่าการรับใช้ขุนนางชั้นสูงผู้เป็นผู้บังคับบัญชา โดยมีคำสอนว่า "อาสาเจ้าจนตาย อาสานายจงพอแรง"¹¹⁴

ระเบียบปฏิบัติของผู้จะเป็นขุนนางนี้มีปรากฏอยู่ในหลักพระพิไชยเสนา ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่ขุนนางจะต้องเรียนรู้ และอาจถือเป็นบทสรุปสำหรับระเบียบปฏิบัติของผู้ที่จะเป็นขุนนาง โดยพระพิไชยเสนา "เป็นหลักการสำหรับควบคุมความประพฤติ เป็นหลักศีลธรรมจรรยาทางการปกครอง การบริหาร..."¹¹⁵ ควบคู่ไปกับความรู้สำหรับการปฏิบัติ

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน

¹¹⁰ "พระราชกำหนดเก่า" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 684.

¹¹¹ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513, หน้า 538.

¹¹² สภานิตนพระร่วง, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันสถาปนากรมศิลปากร 3 พ.ค. 2505, หน้า 6

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

¹¹⁵ สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมทวาณิช, เรื่องเดิม, หน้า 147.

ราชการคือความรู้ในเรื่อง "ตัวบทกฎหมาย พระราชกำหนด อัยการ กฎมนเทียรบาลต่างๆ"¹¹⁶

จากการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของอำนาจรัฐ การจัดการศึกษาสำหรับชนชั้นสูงในสังคมศักดินาจึงให้ความสำคัญในอำนาจดังกล่าว แม้การจัดการศึกษาสำหรับเชื้อพระวงศ์ก็ยังสอนให้เห็นความสำคัญของการใช้สิทธิอำนาจของตน โดยเฉพาะกับผู้ที่เป็นพระราชกุมาร หรือพระองค์ชายซึ่งจะขึ้นมามีบทบาทในการปกครองบ้านเมืองต่อไป นอกจากการฝึกให้รู้จักหลักนิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ ราชประเพณี วิชาการปกครอง และตำราพิไชยสงครามแล้ว ยังต้องรู้จักหลักธรรมสำหรับการปกครองด้วย ซึ่งหลักธรรมที่ใช้สั่งสอนบุตรของเชื้อพระวงศ์นั้นมีเป้าหมายที่การอธิบายถึงอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ภายใต้กรอบหลักธรรมในพุทธศาสนา เพื่อการควบคุมความประพฤติของเหล่าเชื้อพระวงศ์ให้อยู่ในหลักพุทธธรรม และสิ่งที่ถือเป็นแบบแผนสำหรับนักปกครองที่อยู่ในราชินินี้ได้รับการถ่ายทอดลงสู่หลักพิไชยเสนาด้วย เพื่อให้เป็นหลักปฏิบัติสำหรับชนนางชั้นสูงควรประพฤติ "พระพิไชยเสนาจึงเป็นการนำเอาคุณธรรม และวิธีการปกครองในราชินินี้มาย่อเพื่อใช้สั่งสอนเสนาบดี ผู้เป็นกลไกทางการเมือง การปกครอง และการบริหารที่สำคัญยิ่งของพระราชาธิบดีนั่นเอง"¹¹⁷ นอกจากนี้ "พระพิไชยเสนา มิได้ย่ำความสำคัญของการรับใช้จงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ได้ย่ำถึงความซื่อตรงจงรักภักดีต่อพระศาสนา สมณพราหมณ์ และที่สำคัญคือ จะต้องซื่อตรงต่อประชาราษฎร์ด้วยในการปฏิบัติราชการจะต้องกระทำด้วยความยุติธรรมตามแบบโบราณราชประเพณี"¹¹⁸ เพื่อให้แนวคิดที่อยู่ในคำสอนปรากฏเป็นจริง หลักพระพิไชยเสนาจึงมีคำสอนให้ขุนนางต้อง "... รู้จักไฝหาความรู้ที่จำเป็นในการทำราชการ ให้รู้จักควบคุมคน และตระเตรียมการป้องกันพระนคร และการศึกสงคราม ให้รู้จักอุปนิสัยใจคอ และคุณสมบัติของลูกน้อง ไพรวล รู้จักอบรมสั่งสอนไพรวล"¹¹⁹

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำให้คุณสมบัตินของผู้ที่มีอำนาจในการบริหารกิจการบ้านเมืองจากเดิมที่กำหนดให้กับเชื้อพระวงศ์ โดยเฉพาะกับพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ต้องไปอยู่กับขุนนางในหน้าที่ตำแหน่งเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการส่งผ่านคุณสมบัตินั้นๆ ไปสู่การกำหนดถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะขึ้นมาทำหน้าที่ทำการบริหารราชการทดแทนเชื้อพระวงศ์ที่ถกอลอำนาจไป ทำให้คำว่า "ชาติวุฒิ" ซึ่งเป็นคุณสมบัติหนึ่งของผู้ที่จะมาเป็นผู้แทนถูกนำไปใช้ในความหมายที่หมายถึง ผู้ที่สืบเชื้อสายจากตระกูลอัคกรมหาเสนาบดี หรือเสนาบดี ซึ่งมีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับเชื้อพระวงศ์ และกลายมาเป็นการถืออภิสิทธิ์ทางชนชั้นไปในที่สุด ดังนั้นการศึกษาสำหรับผู้ที่มาบริหารราชการเป็นขุนนางนั้นจึงเป็นแบบแผนของความรู้ที่ส่งผ่าน-ลงมาจากแบบแผนความรู้ของเชื้อพระวงศ์

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152-153.

จึงทำให้หลักพิไชยเสนาามีลักษณะที่เป็นการนำเอาคุณธรรม ตลอดจนวิธีการปกครองในราช-
 นิตี ซึ่งเป็นหลักคำสอนสำหรับเชื้อพระวงศ์มาใช้น้อยเพื่อให้สั่งสอนผู้ที่จะขึ้นมาเป็นขุนนาง
 เสนาบดี แต่สิ่งที่แตกต่างออกไปจากการศึกษาของเชื้อพระวงศ์คือผู้ที่เข้ามารับราชการนั้น
 จะต้องศึกษาหลักจริยธรรม และระเบียบปฏิบัติในราชสำนักด้วย โดยมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การ
 แสดงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งหลักธรรมในพุทธศาสนาก็ได้ถูก
 นำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติด้วย เช่น การกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้ารับราชการตาม
 ที่กำหนดไว้ในส่วนของอติตัทธัง 4 ประการก็มีความสอดคล้องไปกับหลักพุทธธรรมในหัวข้อ-
 อติตัทธัง 4¹²⁰ ซึ่งเป็นธรรมะเพื่อการบรรลุความสำเร็จ¹²¹ เป็นต้น

การที่การศึกษาของกลุ่มชนชั้นสูงในสังคมศักดินาไทยจำกัดอยู่แต่เพียงภายในราชสำนัก
 ทำให้การศึกษากฎหมายได้กลายมาเป็นวัฒนธรรมเฉพาะภายในราชสำนักที่คนในราชสำนักที่มี
 หน้าที่โดยตรงในการรับใช้องค์พระมหากษัตริย์ รวมทั้งองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะต้อง
 เรียนรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย โดยคัมภีร์ราชนิตี ซึ่งพราหมณ์แต่งขึ้น-
 เพื่อใช้สั่งสอนพระมหากษัตริย์ และเชื้อพระวงศ์ได้กล่าวว่า "ไม่แปลกอะไรเลยที่พระราช
 ผู้มีคามยุติธรรม จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชานิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์"¹²² โดย "พระราช
 าทิตรงยิตมโนในความถูกต้องยุติธรรมชื่อว่า เป็นพระราชที่มั่นคง"¹²³ และได้กล่าวถึงศิลปวิทยา
 8 ประการที่พระราชจะต้องทรงศึกษาคือ "1. วิชาขับร้อง 2. วิชาฟ้อนรำ 3. วิชาวาดรูป
 4. วิชาประโคมดนตรี 5. วิชาคำนวณ 6. วิชาช่างศิลป์ 7. วิชาปกครอง 8. วิชาการยิงธนู"¹²⁴
 จากคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ราชนิตินี้ จะเห็นได้ว่าได้ให้ความสำคัญกับการศึกษากฎหมาย
 หรือวิชาการทางนิติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นที่มาของความมั่นคงในพระราชอำนาจ
 ของพระองค์ ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ระบุไว้ในคัมภีร์มานาวธรรมศาสตร์ หรือมนุธรรมศาสตร์ที่
 เป็นต้นแบบของกฎหมายแบบจารีตของไทยตามที่ได้อ้างอิงไว้ในพระธรรมศาสตร์ไทย โดย
 คัมภีร์มานาวธรรมศาสตร์ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพระราชว่า "หน้าที่สำคัญของพระราชาคือการ
 ลงโทษ ใช้อำนาจกฎหมายในการปกครอง"¹²⁵ และ "ทัณฑ์คือกฎควบคุมโลก ควบคุมทุกสิ่ง
 จึงทำให้ทุกสิ่งดำเนินไปอย่างมีระเบียบได้ ดำเนินไปอย่างถูกต้อง และนารี้นรมย์ได้"¹²⁶
 ฉะนั้นพระมหากษัตริย์จึงทรงศึกษากฎหมายเพื่อการใช้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีบัญญัติไว้เพื่อการ
 ควบคุมสังคมให้อยู่ในระเบียบ โดยทรงใช้ "ทัณฑ์" หรือการลงโทษในการควบคุมความเป็น
 ระเบียบของสังคม แต่ในศิลปวิทยา 8 ประการมิได้ระบุถึงวิชานิติศาสตร์อย่างชัดเจน หาก

¹²⁰ เขมกะ (นามแฝง), เรื่องเดิม, หน้า 113.

¹²¹ พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, หน้า 440.

¹²² ราชนิตี-ธรรมนิตี (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2537), หน้า 32.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

¹²⁵ ปรีชา ช่างขวัญอิน, ระบบปรัชญาการเมืองในมานาวธรรมศาสตร์, หน้า 66.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน

แต่ได้กล่าวถึงวิชาปกครอง ดังนั้นการศึกษากฎหมาย หรือนิติศาสตร์สำหรับพระมหากษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์จึงรวมไว้เป็นส่วนหนึ่งของวิชาปกครองด้วย เพื่อการเป็น "พระราชาผู้มีความยุติธรรม" และจะส่งผลต่อการมีพระราชอำนาจที่มั่นคงตามคำสอนในคัมภีร์ราชনীติ โดย "ในการปกครองบ้านเมือง พระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นผู้ออกคำสั่งตามหลักพระธรรม-ศาสตร์"¹²⁷ แต่ "...อำนาจพระเจ้าแผ่นดินนั้นไม่ใช่อำนาจศาลเป็นพระบรมเดชานุภาพ คัมภีร์แผ่นดินคนละอย่างออกไป ใหญ่กว่าอำนาจศาลที่เป็นอำนาจมดกริ่งผิดนัยกัน ยิ่งไม่ปรากฏว่า พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงมีวิธีพิจารณาความตามคำที่เรียกกันในศาลเลย"¹²⁸ ซึ่งหมายความว่า ในทางปฏิบัติพระมหากษัตริย์จะไม่ทรงศึกษากฎหมายเพื่อการใช้พินิจพิจารณาอรรถ-คดีใด ๆ ทั้งสิ้น โดยพระองค์จะทรงมอบหน้าที่นี้ให้แก่ขุนนางผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติราชการแทน

ในส่วนของการศึกษาของกลุ่มขุนนางชั้นสูงนั้นก็ให้ความสำคัญกับการศึกษากฎหมาย โดยกำหนดให้เป็นวิชาหนึ่งสำหรับผู้ที่จะเข้าถวายตัวรับราชการเป็นขุนนางในราชสำนัก บทเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผนก็ได้กล่าวถึงสิ่งที่จะเข้ารับราชการจะต้องศึกษาไว้ว่า

จะเป็นข้าจอมรินทร์ปิ่นนคร	อย่านิ่งนอนเปล่าเปล่าไม่เข้าการ
พระกำหนดกฎหมายมีหลายเล่ม	เก็บไว้เต็มตู้ใหญ่ไขออกอ่าน
กรมคักดีหลักชัยพระอัยการ	มนเทียรบาลพระบัญชาดีติดสำนวน
แล้วให้รู้สภานิตบัตติตพระร่วง	ตามกระทรวงผัดชอบคิดสอบสวน
ราชาคันท์รับสั่งให้บังควร	ร้องถ้วนถ้วนไว้จึงได้การ ¹²⁹

บทเสภาส่วนนี้มีการกล่าวถึงหมวดข้อบัญญัติที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นกฎหมายแบบจารีตของไทยอยู่หลายข้ออันได้แก่ พระอัยการ กฎมนเทียรบาล และสิ่งที่เป็นส่วนหนึ่งในกฎมนเทียรบาลคือ ราชาคันท์ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า กฎมนเทียรบาลเป็น สิ่งสำคัญของผู้ที่จะเป็นขุนนาง และตัวขุนนางเองจะต้องเรียนรู้ไว้ ซึ่งกฎมนเทียรบาลได้บัญญัติ กฎระเบียบต่าง ๆ สำหรับใช้ปฏิบัติในราชสำนัก เพื่อการรักษาระเบียบวินัยของขุนนาง โดย หากไม่ปฏิบัติตามก็จะมีโทษ คำราชาคันท์ก็เป็นสิ่งที่มีบัญญัติไว้ในตอนท้ายของกฎ-มนเทียรบาล และเป็นส่วนหนึ่งของกฎมนเทียรบาลที่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพทางสังคมที่ แตกต่างกันของผู้ที่จะเข้ารับราชการ ซึ่งอาจเป็นสามัญชนที่มาจากภายนอกราชสำนักกับกลุ่ม เชื้อพระวงศ์

สิทธิของขุนนางชั้นสูงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ผู้ที่จะเข้ารับราชการในราชสำนักจะต้องเรียนรู้ โดยกฎหมายแบบจารีตได้กำหนดสิทธิที่อยู่เหนือสามัญชนส่วนใหญ่ไว้ เช่น สิทธิยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน สิทธิเข้าเฝ้าเวลาที่พระมหากษัตริย์ทรงว่าราชการ สิทธิที่ผู้ใดจะเจรจาหยาม

¹²⁷ ม.ร.ว.อดิน ระพีพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 98.

¹²⁸ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระราชบัญญัติในปัตยุบัน เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์-กองหลวงโทษ, ร.ศ. 120), หน้า 988.

¹²⁹ เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 538.

ข้าต่อนางชั้นสูงไม่ได้หากมีผู้ละเมิดสิทธิฉันนั้นจะได้รับโทษ และจะต้องได้รับการเรียกชื่อตามราชทินนามที่ได้รับพระราชทานมา เป็นต้น

จากลักษณะของกฎหมายแบบจารีตของไทยที่มีการ "... เรียงลำดับต่อกันเป็นเรื่องๆ ไปในกฎหมายหลายบท โดยไม่มีความต่อเนื่องหรือสัมพันธ์กัน กล่าวคือไม่มีการกล่าวอ้างถึงเนื้อความของกฎหมายในแต่ละบทเข้าด้วยกัน จึงทำให้กฎหมายพระธรรมศาสตร์ และราชศาสตร์ มีลักษณะกระจัดกระจาย และไม่มีลักษณะเป็นประมวลกฎหมาย"¹³⁰ และกฎหมายแบบจารีตยัง "ไม่มีการแบ่งแยกออกเป็นแห่งและอาญาออกจากกันอย่างเด็ดขาด"¹³¹ ทำให้กฎหมายแบบจารีตของไทยมีการแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ของกฎหมายตามกลุ่มบุคคลที่กฎหมายต้องการมีผลบังคับใช้ มิใช่แบ่งตามความหนักเบาของคดีความ เช่น กฎมนเทียรบาลใช้สำหรับบังคับใช้กับกลุ่มบุคคลของราชสำนัก พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนใช้เป็นกฎระเบียบเกี่ยวกับการถือครองที่นาตามศักดินาสำหรับกลุ่มพลเรือน พระไอยการลักษณะโจรใช้สำหรับบังคับใช้กับกลุ่มบุคคลที่พระธรรมศาสตร์กำหนดให้มีลักษณะเป็นโจร ซึ่งมีทั้งหมด 8 จำพวก เป็นต้น แต่ขุนนางชั้นสูงมิได้มีหน้าที่ในการพิพากษาคดีความโดยตรงจากการที่ระบบการศาลแบบจารีตของไทยได้ "..... แยกการบริหารทางการศาลออกเป็นสองส่วนคือการให้คำปรึกษาและการบริหาร โดยให้ผู้พิพากษาไทยปฏิบัติหน้าที่ทางด้านบริหารในศาลของกรมต่างๆ ขณะที่พวกพราหมณ์ทำหน้าที่ให้คำปรึกษา และตีความกฎหมาย"¹³² ในนามของ "ลูกขุน ณ ศาลหลวง" ฉะนั้นการศึกษากฎหมายของขุนนางชั้นสูงจึงเป็นการเรียนรู้กฎหมายเฉพาะในส่วนที่ส่งเสริมการปฏิบัติงานด้านบริหารของตนเป็นหลักสำคัญมากกว่าการศึกษากฎหมายเพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญทางนิติศาสตร์ในการพิจารณาตัดสินคดีความ โดยสิ่งนี้กลับยังคงต้องใช้พราหมณ์ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในตัวกฎหมายเป็นผู้ตีความ การที่เนื้อความในกฎหมายที่มีลักษณะกระจัดกระจายได้ "ก่อให้เกิดปัญหาว่า เมื่อจะพิจารณาคดีความควรจะใช้บทบัญญัติใดจึงจะเหมาะสมกับคดีนั้น เพราะไม่มีการบัญญัติถึงภาคทั่วไปที่จะใช้ประกอบการวินิจฉัยของผู้พิพากษา"¹³³ ดังนั้นพราหมณ์ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการศึกษาคัมภีร์ต่างๆ ทางศาสนานพราหมณ์ โดยเฉพาะผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ จึงมีบทบาทสำคัญในการยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ และความถูกต้องของคำพิพากษาในฐานะเป็นที่ปรึกษาและผู้ตีความกฎหมาย แต่คำตัดสินที่เป็นข้อยุติก็ยังคงขึ้นอยู่กับขุนนางผู้ทำหน้าที่เป็นตุลาการประจำหน่วยงานนั้นๆ

¹³⁰ กนิษฐา ชิตช่วง, เรื่องเดิม, หน้า 70.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

¹³² ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 287.

¹³³ กนิษฐา ชิตช่วง, เรื่องเดิม, หน้า 71.

การที่สมัยอยุธยาจัดให้ศาลตราการชำระความไปสังกัดกับเสนาบดีอธิบดีกรมต่างๆ¹³⁴ ทำให้ "...กรมกระทรวงต่างๆ มีศาลในสังกัดของตนมากมาย"¹³⁵ ด้วยเหตุผลที่จะเป็นการอำนวยความสะดวกด้านการบริหารเช่นเดียวกับที่คัมภีร์ราชนิติได้จัดความรู้ทางนิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์เข้าไว้ด้วยกันภายใต้ชื่อ "วิชาปกครอง" ทำให้ "...ต่อเมื่อใครได้รับราชการในตำแหน่งตราการ ณ โรงศาลแห่งใดแห่งหนึ่งจึงจะได้พบได้เห็นพระตำรับกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่ราชการกรมนั้นจะพึงปฏิบัติ"¹³⁶ (ซึ่งตัวแปรประการหนึ่งคือการนิมนต์ที่ยังไม่เกิดขึ้น และแพร่หลายในขณะนั้น) ดังนั้นการศึกษากฎหมายของขุนนางในสังคมศักดินาไทยจึงเป็นการศึกษาเพื่อนำมาใช้เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ทางราชการของผู้นั้นเท่านั้น ทำให้กลุ่มขุนนาง หรือกลุ่มชนชั้นสูงนั้นไม่จำเป็นต้องศึกษาให้เชี่ยวชาญในข้อบัญญัติต่าง ๆ ทั้งหมด สิ่งที่ได้รับการศึกษากฎหมายของกลุ่มบุคคลดังกล่าวจึงเป็นการเรียนรู้ถึงสิทธิ และหน้าที่ของตนตามที่กฎหมายได้กำหนดไว้ อันเป็นลักษณะของการจัดระเบียบ และควบคุมสังคมตามที่กฎหมายกำหนดขึ้นภายใต้กรอบความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่ขุนนางจำต้องเรียนรู้เพื่อการบริหารราชการรับใช้องค์พระมหากษัตริย์ให้เกิดประสิทธิผล

การศึกษากฎหมายในสังคมศักดินาไทยเป็นการศึกษาที่จัดไว้ให้สำหรับชนชั้นสูง และชนชั้นขุนนางผู้มีหน้าที่เป็นตุลาการประจำหน่วยงานราชการนั้น ๆ เท่านั้น ดังนั้นการศึกษากฎหมายจึงเป็นสิทธิโดยชอบธรรมที่กลุ่มชนชั้นสูงจะต้องเรียนรู้ถึงสิทธิ และหน้าที่ที่ตนมีตามที่กฎหมายกำหนด และต้องปฏิบัติตาม กฎมนเทียรบาลเป็นระเบียบกฎเกณฑ์สำคัญสำหรับผู้ที่ต้องเข้ามาอยู่ภายในเขตพระราชฐานจำต้องเรียนรู้ไว้ เพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งสิ่งที่เป็นกรอบระเบียบดังกล่าวคือความเชื่อทางศาสนาทั้งพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ โดยความเชื่อทั้ง 2 กลุ่มความคิดต่างก็มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน แต่สอดคล้อง และส่งเสริมซึ่งกันและกัน โดยกฎหมายแบบจารีตได้กำหนดเป้าหมายหลักอยู่ที่การส่งเสริมความยิ่งใหญ่ของพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ผ่านการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายตาม--ความเชื่อทางศาสนา ทั้งด้วยการสร้างความสัมพันธ์กับพระมณูสัตว์ธัมของมอญ ซึ่งอาณาจักรมอญเป็นทางผ่านของความเชื่อทางพุทธศาสนาเส้นทางหนึ่ง การศึกษากฎหมายแบบจารีตจึงจัดให้มีขึ้นเพื่อให้ชนชั้นสูงได้เรียนรู้ถึงระเบียบปฏิบัติที่จะเป็นการรักษาความมั่นคงของ----พระราชอำนาจทางการเมืองโดยผ่านข้อบัญญัติต่าง ๆ ที่องค์พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำรัฐต้องการ การที่สังคมศักดินาได้กำหนดให้ศาลยุติธรรมไปขึ้นอยู่กับหน่วยงานราชการต่าง ๆ เพื่อความสะดวกด้านการปกครอง ดังนั้นความรู้ทางกฎหมายจึงถูกใช้เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติ

¹³⁴ มน อุดมเวช, "วิกฤตการณ์ทางการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ศาลไทย ประวัติและการต่อสู้เพื่อเอกราช (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ฯ, 2530), หน้า 64.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

¹³⁶ ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1 ทรงแปลโดย กรมพระนรา-ชิปเรชนนังค์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 272.

งานนั้นๆ เท่านั้น และการที่กฎหมายแบบจารีตมี เนื้อหาที่กระจัดกระจายไม่มีบทบัญญัติที่เป็น
ภาคทั่วไปที่จะสามารถใช้เป็นมาตรฐานประกอบคำวินิจฉัยของผู้พิพากษา ทำให้ราษฎรผู้ที่มี
ความรู้ความเชี่ยวชาญในคัมภีร์ทางศาสนาราหมณ์โดยตรง (ซึ่งพระธรรมศาสตร์ก็เป็นหนึ่งใน
ในคัมภีร์ราหมณ์) ได้เข้ามามีบทบาทโดยการเป็นผู้ให้คำปรึกษา และวินิจฉัยคดีความ เพื่อ
เป็นการยืนยันความศักดิ์สิทธิ์ และความถูกต้องของคำพิพากษาที่บุคคลจะได้รับ ทำให้การ
ศึกษากฎหมายที่ปรากฏอยู่ในเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงในสังคมศักดินาไทยนั้น จึงมิใช่เป็นการศึกษา
เพื่อใช้ในการตัดสินคดีความโดยตรง แต่มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การเรียนรู้ถึงสิทธิ และหน้าที่
ของตนเพื่อการรับใช้องค์พระมหากษัตริย์เป็นประการสำคัญ